

протоієреї Віталій КЛОС*
archpriest Vitaliy KLOS**

ORCID.org/0000-0002-7429-0042

протоієреї Михаїл ЙОСИФЧУК***
archpriest Mykhail IOSYFCHUK****

ORCID.org/0000-0002-5434-6440

протоієреї Миколай ЙОСИФЧУК****
archpriest Mykolai IOSYFCHUK*****

УДК 271.2

DOI: 10.35332/2411-4677.2024.24.6

ORCID.org/0000-0003-4730-7707

МИТРОПОЛИТ ВАРШАВСЬКИЙ І ВСІЄЇ ПОЛЬЩІ ДІОНІСІЙ ВАЛЕДИНСЬКИЙ ТА ЙОГО АРХИПАСТИРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЛЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

METROPOLITAN DIONYSIUS OF WARSAW AND ALL POLAND AND HIS ARCHPASTORAL ACTIVITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH

Актуальність дослідження. Цього року виповнюється 100 років із часу отримання 13 листопада 1924 р. Томосу Православної Церкви в Польщі, основну частину вірян якої складали православні українці (бл. 70 %).

Мета дослідження. Розкрити проблематику міжцерковних від-

13 листопада 2024 р. виповнюється сторіччя з дня надання Константинопільським Патріархатом Томосу про автокефалію Православної Церкви в Польщі, на чолі якої стояв митрополит Варшавський і Волинський Діонісій Валединський. Після трагічної загибелі Юрія

* Доктор наук із богослів'я, професор, проректор з наукової роботи та професор кафедри церковно-практичних дисциплін Київської православної богословської академії.

** Doctor of Theology, Professor, Vice-Rector for Research and Professor of the Department of Ecclesiastical and Practical Disciplines of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

*** Кандидат наук із богослів'я, настоятель парафії Ікони Божої Матері «Утамуй моя печалі», м. Київ.

**** PhD in Theology, the abbot of the Icon of the Mother of God «Utamui Moia Pechali» Parish in Kyiv.

***** Кандидат наук із богослів'я, настоятель парафії Святого Олександра Невського, м. Київ.

***** PhD in Theology, the abbot of the Saint Alexander Nevskyi Parish in Kyiv.

носин ПЦУ (УПЦ) та ПАПЦ у складний період 1917–1945 рр., а також здійснити спробу вивчення видатної особистості минулого — митрополита Діонісія Валединського.

Основні джерела дослідження.

Архівні справи фондів Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО-ВУ): 1072 — Міністерство ісповідань та 1429 — Канцелярія Директорії УНР стали важливими для розгляду періоду 1918–1922 рр.

Необхідні документальні джерела отримано також із видань рпц: «Журнал Московской Патриархии» за 1943–1951 рр.: «покаяльний лист» митрополита Діонісія до московського Алексія 22 серпня 1948 р. і відповідь останнього із синодом рпц 9 листопада 1948 р. і «томос-грамота» ПАПЦ про «автокефалію» від 22 червня 1948 р. [ЖМП. 1950. № 8 с. 44–49]; звернення Вселенського Патріарха Афінагора до московського патріарха Алексія 23 лютого 1950 р. та відповідь останнього 3 липня 1950 р. на його лист [ЖМП. 1950. №8. с. 8–9]. Окремо слід згадати т. зв. «прохання» ієрархії ПАПЦ 19 квітня 1951 р. та його задоволення синодом рпц 15 червня 1951 р. [ЖМП. 1951. № 7. с. 3–4]. «Указы и определения Московской Патриархии об архиереях с начала Великой Отечественной войны до Собора 1943» [Галкин А. К., кандидат биологических наук. *Вестник церковной истории*, Москва, 2008. с. 57–118]. Додаткові джерела: О. Лотоцький — лист митрополита Сергія Страгородсь-

Ярошевського (8 лютого 1923 р.) Собор єпископів 27 лютого 1923 р. обрав, а Вселенський Патріарх Мелетій IV благословив (13 березня 1923 р.) на кафедрі предстоятеля владику Діонісія — видатного православного ієрарха та вченого богослова, прихильного до вирішення церковних проблем українців. 13 листопада 1924 р. Вселенський патріарх Григорій VII разом зі Священним Синодом видав Томос про автокефалію Православної Церкви в Польщі, який було урочисто проголошено 17 вересня 1925 р. у Варшаві за участю представників Константинопільської та Румунської Церков і державних посадовців. Стаття присвячена аналізу діяльності владики Діонісія під час національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр., коротко висвітлено його архиєпископську діяльність у статусі предстоятеля Православної Церкви в Польщі та причини подвійного неканонічного усунення з кафедри, про що чітко заявляла Вселенська Патріархія в 1940 р. та 1950 р., а також його святительське благословення на рукоположення канонічної української православної ієрархії в 1940–1943 рр. Зважаючи на важливість для історії Української Православної Церкви першої половини ХХ ст. постаті митрополита Діонісія Валединського, автори намагались висвітлити складну проблематику

кого до митрополита Діонісія від 24 вересня 1927 р., проте автор праці чомусь не подав відповідь останнього від 29 листопада 1927 р. [Лотоцький О., 1999, с. 461–463]; О. Світич — листи: а) патріарха Тихона щодо автокефалії ПЦ в Польщі у 1921 р., б) листи владика Діонісія до патріарха Алексія та переписка останнього із Вселенським Патріархом Афінагором щодо статусу ПЦ у Польщі та подальшої долі неканонічно усуненого Предстоятеля [Світич А., 1959, с. 53–54, 208–210]; «Мартирологія» — Томос Православній Церкві в Польщі 13 листопада 1924 р., с. 610–612; лист від 29 листопада 1927 р. митрополита Діонісія до Сергія Страгородського, с. 613–616; Постанови Синоду на Західній Україні від 1 листопада та 15 грудня 1939 р. та ін. [Мартирологія, 1957, с. 609–636]. В. Савчук, Ю. Мулик-Луцик — лист архієпископа Олексія Громадського до митрополита Діонісія від 2 серпня 1941 р. [Савчук В., та Мулик-Луцик Ю., 1987, с. 486–493]. М. Шкаровський — лист-відповідь московського патріарха Олексія до Вселенського патріарха Афінагора від 3 липня 1950 р. на звернення останнього від 23 лютого 1950 р. [Шкаровский М., 2020, с. 166].

Аналіз останніх досліджень.

Порушеною проблематикою займалися українські церковні дослідники: В. Борщевич [Борщевич В., 2021], І. Власовський [Власовський І., 1999], О. Лотоцький [Лотоцький О., 1999], прот. М. Йосифчук [Йосифчук М., 2013,

архипастирської діяльності святителя, зокрема його сприяння у створенні канонічного єпископату УПЦ, що мало важливі наслідки для боротьби за духовну незалежність від російської православної церкви та отримання від Вселенського Патріарха Варфоломія Томосу про Автокефалію Православної Церкви України 6 січня 2019 р. У статті здійснено спробу дослідити на основі архівних і документальних джерел важливу проблему міжцерковних відносин у ХХ ст. Для розкриття основної теми не були залучені матеріали з архіву Варшавської митрополії Польської Автокефальної Православної Церкви, оскільки, по-перше, дослідження стосується лише українських земель під опікою митрополита Діонісія, а по-друге, з огляду на певні складності щодо перетину кордону чоловіками під час російсько-української війни.

Ключові слова: автокефалія, Православна Церква в Польщі, Діонісій Валединський, Закон 1 січня 1919 р., Міністерство ісповідань УНР, Томос 13 листопада 1924 р.

On 13 November 2024, the centenary of the granting of the Tomos of Autocephaly by the Patriarchate of Constantinople to the Orthodox Church in Poland, led by Metropolitan Dionysius of Warsaw and Volyn, will be marked. Upon the tragic death of Yurii Yaroshevskiy (8 February 1923), the Council of Bishops elected on the 27th of February 1923, and

2014, 2019, 2020, 2021], В. Савчук та Ю. Мулик-Луцик [Савчук В., та Мулик-Луцик Ю., 1987], А. Смирнов [Смирнов А., 2021], А. Стародуб [Стародуб А., 1998], а також автор числених праць з історії УПЦ указанного періоду В. Рожко — один із найвизначніших дослідників церковного життя на Волині в зазначений період [Рожко В., 2001, 2004, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019].

Діяльність митрополита Діонісія висвітлена також у дипломних та кандидатських роботах випускників Київської духовної академії УПЦ КП: прот. М. Йосифчук та А. Горобець [Йосифчук М., свящ., 2001, с. 60–61, 71, 85–86, 118–119, 137; Горобець А., прот., 2004, с. 25–26, 42, 81, 61].

Огляд праць російської історіографії. Перед викладом основного матеріалу дослідження слід згадати істориків рпц (твори яких є доступними на даний час, але не основними): О. Кострюкова, О. Світича, К. Скурата, М. Шкаровського та прот. В. Ципіна. Як і очікувалось, загальну негативну оцінку особистості владики Діонісія та питання автокефалії Православної Церкви в Польщі дали російські історики О. Кострюков [Кострюков А., 2015, с. 67–69, 95], О. Світич [Свитич А., 1959, с. 62–66, 207–208], К. Скурат [Скурат К., 1994, с. 298–303], М. Шкаровський [Шкаровский М., 2010, с. 194, 287; Шкаровский М., 2019, с. 77–78, 165–166] та прот. В. Ципін [Цыпин В., 2012, с. 455, 741–743].

Сучасник подій особисто знайомий із владикою Діонісієм О. Світич

Ecumenical Patriarch Meletius IV blessed (13 March 1923) Bishop Dionysii, a prominent Orthodox hierarch and scholarly theologian, who was committed to solving the church problems of Ukrainians, to the see of Primate. On 13 November 1924, Ecumenical Patriarch Gregory VII, together with the Holy Synod, granted the Tomos of Autocephaly to the Orthodox Church in Poland, which was solemnly proclaimed on 17 September 1925 in Warsaw with the participation of representatives of the Constantinople and Romanian Churches and government officials. The article analyses the activities of Bishop Dionysius during the national liberation struggle of 1917-1921, briefly describes his archpastoral activities as Primate of the Orthodox Church in Poland and the reasons for his double non-canonical removal from the see, as clearly stated by the Ecumenical Patriarchate in 1940 and 1950, as well as his holy blessing for the ordination of the canonical Ukrainian Orthodox hierarchy in 1940-1943. Considering the importance of the personality of Metropolitan Dionysius of Valedine for the history of the Ukrainian Orthodox Church of the first half of the twentieth century, the authors tried to cover the complicated issues of the archpastoral activity of the hierarch, in particular his assistance in the creation of the canonical episcopate of the UOC, which had important consequences for the struggle for spiritual independence from the Russian Orthodox Church and the receipt of the Tomos of Autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine

у своїй книзі «Православная Церковь в Польше и ее автокефалия» подав важливі документальні матеріали всієї його діяльності, зокрема про його неканонічне усунення рпц і переписку з цього питання між патріархами Олексієм та Афінагором [Свитич А., 1959, с. 207–210].

Зазначені науковці, всупереч академічним, історичним та канонічним фактам, проте в руслі російського церковного шовінізму, ідеї «русского мира», однобічно та негативно описують увесь період архиєпископської діяльності митрополита Діонісія Валединського.

Коротка біографія: Блаженніший митрополит Варшвський і всієї Польщі Діонісій (в миру — Костянтин Миколаєвич Валединський), р. ж. 1876–1960. Закінчив Казанську духовну академію зі ступенем кандидат богослів'я 1900 р.

Єпископ Крем'янецький, вікарій Волинської єпархії — 21 квітня 1913 р. Правлячий єпископ Волинської єпархії (у межах Волинського воєводства Польщі) — 21 квітня 1921 р. Архиепископ Волинський і Крем'янецький — 30 січня 1922 р. Предстоятель Православної Церкви в Польщі — 27 лютого 1923 р., затвержений Вселенським патріархом Мелетієм IV — 13 березня 1923 р. Отримав статус «Блаженніший» від Вселенського Патріарха Василя 7 квітня 1927 р. Усунутий і знову призначений німецькою окупаційною владою 23 листопада 1939 р. та 23 вересня 1940 р. Повторно усунутий польською владою за домаганням радянських окупантів та рпц 27 березня 1947 р. Із 25 лютого 1948 р. до смерті перебував під домашнім арештом, але сану та предстоятельства не зрікався. 22 серпня 1948 р. був змушений написати «покаяльний лист» московському патріарху Алексію, але останній із синодом рпц відмовив, неканонічно знявши титул «Блаженніший», збрігши лише сан митрополита, проте до архиєрейського служіння владика Діонісій допущений не був. Вселенський патріарх Афінагор звертався у 1950 р. стосовно долі владика Діонісія до московського Алексія, який надав

from Ecumenical Patriarch Bartholomew on 6 January 2019. The article seeks to explore, on the basis of archival and documentary records, an important issue of interchurch relations in the twentieth century. The materials from the archives of the Warsaw Metropolitanate of the Polish Autocephalous Orthodox Church were not used to expand the main topic, since, firstly, the research deals only with the Ukrainian lands under the care of Metropolitan Dionysius, and secondly, due to certain difficulties in crossing the border by men during the Russian-Ukrainian war.

Key words: *autocephaly, Orthodox Church in Poland, Dionysius of Valedin, Law of 1 January 1919, Ministry of Confessions of the Ukrainian People's Republic, Tomos of 13 November 1924.*

лукаву та неправдиву відповідь. Помер своєю смертю 15 березня 1960 р. і був похований у Варшаві на Вольському православному кладовищі.

Виклад основного матеріалу. Початок питанню автокефалії, тобто незалежності від Московського Патріархату, Православної Церкви в Польщі, як не дивно, поклала національно-визвольна боротьба за незалежність України у 1917–1921 рр. і Закон Української Народної Республіки про незалежність Православної Церкви в Україні від 1 січня 1919 р. [Закон, 1919, с. 3]. Аналіз Закону, зокрема складу керівного органу (Синоду) та основних його положень, здійснено в дослідженні прот. М. Йосифчука [Йосифчук М., 2014, с. 7–20]. Над утіленням державного акту УНР активно працювали Голова Директорії Симон Петлюра, а також міністри ісповідань О. Лотоцький, І. Липа, І. Огієнко (згодом митрополит Іларіон) [Йосифчук М., 2019, с. 252–275; 2021, с. 65–84, 2020, с. 97–122].

Із 1919 р. під польською окупацією опинилось фактично 125,7 тис. км кв. українських земель, які склали майже третину всієї Польщі. Відповідно до перепису 1931 р., на цій території проживало 8,9 млн осіб, зокрема 5,6 млн українців та 2,2 млн поляків [Бойко О., 2006, с. 430–431]. 21 квітня 1920 р. голова дипломатичної місії України у Варшаві А. Левицький та міністр закордонних справ Польщі Я. Домбський підписали політичну й торговельно-економічну конвенцію, за якою уряд УНР погоджувався на анексію Польщею західноукраїнських земель — Галичини, Лемківщини, Посяння, Підляшшя, Холщини, Західної Волині та частини Полісся, а 24 квітня 1920 р. між Польщею та УНР було окремо укладено ще й військову конвенцію для об'єднання збройних сил у справі визволення тієї частини України, яка була окупована більшовиками. Політична, торговельно-економічна та військова конвенції спільно утворили Варшавський договір 1920 р., за яким українська влада змушена була відмовитись від своїх західних земель [Бойко О., 2006, с. 365].

На території трьох останніх земель існували єпархії рпц, які очолювали вікарні архиєреї: Волинська — єпископ Крем'янецький Діонісій Валединський із 1921 р., Холмська — єпископ Більський Сергій Корольов, Гроденська — єпископ Володимир Тіхоніцький та частина Мінської, із якої згодом утворено Пінсько-Поліську, формальним керівником якого залишався архієпископ Мінський і Турівський Георгій Ярошевський, проте фактично опікувався єпископ Пінсько-Новогрудський Пантелеймон Рожновський) [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 94, арк. 19].

Поразка українсько-польських військ у війні проти радянської росії призвела до підписання 18 березня 1921 р. Ризького договору без участі представників УНР, суть якого полягала у визнанні Української Соціалістичної Радянської Республіки (із 30 січня 1937 р.) та приєднання Польщею західноукраїнських земель, згідно з Варшавським договором 1920 р. [Бойко О., 2006, с. 367]. Власне, саме після договорів 1920 та 1921 рр. почалось унормування церковного життя на території Польщі та підготовка до отримання спочатку автономного, а потім автокефального статусу Православної Церкви в Польщі, основою якої стали західноукраїнські православні землі Волинь, Холмщина та Підляшшя, а також українська частина Полісся.

Згідно з міжнародним правом і позицією держав Антанти протягом 1919–1923 рр., юрисдикція Польщі над західноукраїнськими землями вважалась спірною. Лише 14 березня 1923 р. у Парижі Рада послів Англії, Франції, Італії та Японії остаточно визнали юрисдикцію Польщі над західноукраїнськими землями при умові надання політичної автономії та збереження культурних, мовних і релігійних свобод [Бойко О., 2006, с. 430–431]. Православних українці станом на 1921 р. налічували 2,7 млн осіб, і проживали вони у Волинському та Поліському воєводствах, а також на Холмщині та Підляшші, зокрема: Західна Волинь — 1,5 млн осіб, Полісся — 437 тис. осіб, Холмщина — 263 тис. осіб та Підляшшя — 257 тис. осіб. Якщо взяти дані про загальну кількість православних: 3, 625500 тис. осіб, то українці складали 70 % вірян Православної Церкви в новоутвореній та визнаній міжнародними договорами у своїх межах Польської держави на 1921 р. [Савчук В., Мулик-Луцик Ю, Історія, 1989, с. 351–352].

В. Рожко подає детальну інформацію про православ'я на українських землях щодо кількості парафій: Волинська єпархія — 440, Поліська — 298, Варшавська (Холмщина і Підляшшя) — 50 [Рожко В., 2001, с. 335]. Серед усіх вірних в Польщі українці становили 70 %, білоруси та росіяни — 29 %, поляки — 1 % [Рожко В., 2001, с. 342]. При цьому слід зауважити, що Сарненський повіт декретом президента Польщі від 29.11.1930 р. приєднаний до Волинського воєводства, але він разом із Камінь-Каширським повітом належав до канонічної юрисдикції Поліської єпархії [Рожко В., Шиприкевич, 2016, с. 41; Рожко В., 2018, с. 76].

Діонісій Валединський, який 21 квітня 1913 р., на Фомину неділю був висвячений на єпископа-вікарія Крем'янецького [Скурат, 1994, с. 316], декретом польського уряду 21 лип-

ня 1921 р. був визнаний правлячим архиєреєм Волинської єпархії, яка налічувала 760 парафій [Рожко В., 2001, с. 383]. А. Стародуб справедливо вказує, що єпископ Діонісій до прибуття до Польщі Георгія Ярошевського був єдиним православним єпископом, який щиро підтримував українців у справі автокефалії [Стародуб А., 1998, с. 160]. Крім того, владика Діонісій обіймав у грудні 1918 — січні 1919 рр. посаду голови Контори собору єпископів України [Борщевич В., 2021, с. 156].

Уперше згадка про єпископа Діонісія з'явилась, коли він 30 листопада 1918 р. відмовився підписати Відозву православного єпископату проти «петлюрівських банд», оскільки не був єпархіальним архиєреєм. Зважаючи на те, що три повіти Мінсько-Турівської єпархії — Пінський, Річицький і Мозирський, були у 1918 р. приєднані до Української Держави зі створенням Поліського округу з центром у Мозирі, то вони були одночасно вилучені в тому ж році патріархом Тихоном із Мінської єпархії і передані під тимчасове управління вікарного єпископа Крем'янецького Діонісія, який мав утворити окрему Поліську єпархію [Свитич А., 1959, с. 2; ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 21, арк. 24]. Згодом йому доручено управління ще й Холмською єпархією, за зверненням Собору єпископів від 16 січня 1919 р. до міністра культів І. Липи з проханням затвердити призначення єпископа Діонісія тимчасово керуючим Холмською єпархією, а Волинською — єпископа Володимир-Волинського Фаддея Успенського [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 21, арк. 26]. Під час формування складу Синоду у 1919 р. на основі Закону владика Діонісій Валединський туди не увійшов, оскільки був лише вікарним архиєреєм. Згідно з рішенням РНМ УНР від 23 січня 1919 р., тільки архиєп. Агапіт Вишневський був призначений до його складу [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 16, арк. 86, 91].

Уряд УНР, перебуваючи на еміграції не залишав поза увагою церковну проблематику, а тому 12 листопада 1920 р. призначив міністра ісповідань проф. І. Огієнка «Уповноваженим у справі устрою Православної Церкви для переговорів з урядом Польщі у справі устрою Православної Церкви для українського населення в Польщі» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 11, арк. 48], а тому 3 січня 1921 р. за його поданням Українська дипломатична місія в Речі Посполитій Польській надіслала до міністерства віровизнань та освіти Польщі «Вербальну ноту Автокефалія Православної Церкви в Річі Посполитій Польській» з проханням врахувувати права православних українців на богослужіння рідною мовою та обрання кандидатів на митропо-

лита чи єпископа з проукраїнських духовних осіб [ЦДАВО-ВУ, ф. 1429, оп. 2, спр. 39, арк. 77–78].

31 січня 1921 р міністр ісповідань І. Огієнко звернувся до голови уряду УНР щодо церковних питань [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 11, арк. 2] і, зокрема, до голови дипломатичної місії в Польщі щодо перебування у Варшаві єпископа Діонісія [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 119, арк. 1], а 1 лютого 1921 р. він подав доповідь до канцелярії Директорії щодо «чергових завдань» міністерства ісповідань — питання українського єпископату та утворення «Автокефальної Православної Церкви в Річі Посполитій Польській ...яка спричинить на користь автокефалії Української Церкви...» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1429, оп. 2, спр. 39, арк. 55–59 зв.]. Річ у тому, що 28 лютого 1921 р. «Священний Собор Єпископів всія України» постановив відкрити нову вікарну кафедру Волинської єпархії в м. Дубно і висвятити до неї ректора Холмської духовної семінарії архимандрита Смарагда Латишенка [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 105, арк. 34].

У доповіді радника міністра ісповідань проф. В. Біднова за 1921 р. про православну ієрархію в Україні владику Діонісія позначено як вікарного, при цьому вказано, що немає жодного правлячого — єпархіального, а діючі лише вікарні [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 105, арк. 35–36]. Зважаючи на духовні проблеми українців на чужині, зокрема в таборах для інтернованих воїнів [Йосифчук М., 2013, с. 252–275], 25 березня 1921 р. міністр І. Огієнко просить Діонісія взяти на себе «тимчасове керування українською закордонною православною єпархією... та подбати про висвячення для української православної людності за кордоном священників...» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 149, арк. 14], а 17 квітня 1921 р. в іншому зверненні до владики просить висвячувати для УПЦ в духовний сан лише тих осіб, яких рекомендував український уряд [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 110, арк. 15]. 8 травня 1921 р. єпископ Діонісій повідомив міністра УНР: «Охоче погоджуюсь jako єдиний в краю нашому теперішній час єпископ української пастви, з любов'ю беру під свою опіку все українське православне громадянство на еміграції» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 89, арк. 21].

Турбуючись про канонічне становище єп. Діонісія, 1 липня 1921 р. І. Огієнко надсилає Головам Директорії та РНМ УНР копії журналів «Собору Єпископів всія України» від 28 лютого 1921 р., зокрема зазначає про проблему висвяти архим. Смарагда на єпископа Дубенського, вікарія Волинської єпархії [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 105, арк. 34, 38–39]. Подальша

співпраця єпископа Діонісія з українським урядом спричинила неодноразові робочі зустрічі І. Огієнка з ним. Так, 4 липня 1921 р. останній отримав дозвіл виїхати до Варшави та Крем'янця до єп. Діонісія, оскільки виникла проблема із запланованим т. зв. «З'їздом православних приходів» у Варшаві 14 серпня 1921 р. [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 11, арк. 17, 44], а 19 липня 1921 р. він просить владу допомогти храмам у таборах інтернованих воїнів УНР із богослужбовим начинням, що і було зроблено [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 110, арк. 15].

25 липня 1921 р. І. Огієнко отримує доручення РНМ УНР щодо редагування меморандуму про автокефалію УПЦ і надсилає його уряду Польщі [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 105, арк. 33–33 зв.], а 30 липня 1921 р. владика Діонісій надіслав міністру листа щодо проблеми запланованого проросійськими колами т. зв. «З'їзду» у Варшаві, про що детально доповідав 2 серпня 1921 р. радник міністра проф. В. Біднов [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 14, арк. 19, 26–27, 29–30 зв.]. Оскільки потрібно було внормувати церковно-державні відносини в новоутвореній державі, 1 серпня 1921 р. єпископ Діонісій підготував для розгляду українських та польських урядовців проект «Положення Православної Церкви в Польщі» (див. додаток. — *Авт.*), у якому передбачена можливість «самостійності», тобто автокефалії від Москви [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 89, арк. 12–15].

Тісна співпраця між міністром УНР І. Огієнком та владикою Діонісієм продовжувалась, про що свідчать листи від 13 серпня та 29 серпня 1921 р. щодо поточних церковних питань [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 12, арк. 14; спр. 13, арк. 98], а 20 та 22 серпня 1921 р. на засіданні член ради міністра ісповідань УНР проф. В. Біднов подає детальний доклад про становище Православної Церкви в Польщі, зокрема зазначає, що серед наявних 6 єпархій немає жодного правлячого, а єпископ Діонісій Валединський через позицію усіх інших проросійських єпископів — Єлевферія Богоявленського, Пантелеймона Рожновського, Володимира Тихоницького та Сергія Корольова, «...ізольований і сам по собі...» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 94, арк. 19; спр. 149, арк. 29].

О. Світич не вказав точну дату зустрічі владик Георгія, Діонісія та Пантелеймона з польським міністром віросповідань та освіти Ратаєм і отримання ними відповідних державних декретів на Варшавсько-Холмську, Волинську та Пінсько-Новоградську єпархії, при цьому не зазначив справжніх причин відсутності на цьому зібранні єпископів Єлевферія, Володимира та Сергія. Водночас

він повідомляє, що 28 вересня 1921 р. патріарх Московський Тихон призначив Георгія в.о. на Варшавську єпархію з посадою екзарха Православної Церкви в Польщі, Діонісія — на Волинь, Пантелеймона — на Пінськ-Новогрудок [Свитич А, 1959, с. 7–9].

14 листопада 1921 р. міністр І. Огієнко на засіданні РНМ УНР повідомляє про свою поїздку на Волинь і письмову згоду єпископа Діонісія взяти «під свою опіку опіку релігійні справи православного українського громадянства при державному центрі...» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 27, арк. 29]. 20 листопада 1921 р. відбулась зустріч голови дипломатичної місії УНР у Варшаві з екзархом Георгієм, під час якої розглядалось питання тісного контакту для «української церковної справи» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 149, арк. 55]. Тому владики Георгій, як свідчить лист єпископа Діонісія, дав благословення на управління українською закордонною єпархією та запевнив намір враховувати «українські інтереси» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 28, арк. 50 зв.]. У своїх листах від 19 і 21 листопада та 6 і 8 грудня 1921 р. міністр І. Огієнко іменує Діонісія «єпископом української закордонної єпархії» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 119, арк. 22, 35, 37–38, 43, 46]. 6 грудня 1921 р. єп. Діонісій повторно повідомляє міністра УНР, що екзарх Георгій дозволив «...тимчасово здійснювати опіку над православними українцями» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 12, арк. 40]. 16 грудня 1921 р. Діонісій знову звертається до І. Огієнка з листом стосовно важливих церковних питань, зокрема запланованого Собору єпископів [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 28, арк. 60 зв.].

24–30 січня 1922 р. відбувся перший Собор єпископів Православної Церкви в Польщі, де були владики архиеп. Варшавсько-Холмський Георгій Ярошевський, Крем'янецько-Волинський Діонісій Валединський, Пінсько-Новогрудський Пантелеймон Рожновський та Гроденський Володимир Тихоничий, на якому вирішувалось правове становище українців у нових політичних умовах [Свитич А, 1959, с. 13–15]. Зважаючи на спротив Пантелеймона та Володимира, на Соборах Єпископів у травні-червні 1922 р. вирішено висвятити архимандритів у сан єпископів: Олександра Іноземцева 4 червня та Олексія Громадського — 3 вересня того самого року [Свитич А, 1959, с. 16–17, 19]. Таким чином, встановлювалась нова канонічна ієрархія Православної Церкви в Польщі, яка згодом поставить українських єпископів (у 1932 р. та 1940–1943 рр.).

На початку березня 1922 р. І. Огієнко знову відвідує Варшаву, де в розмові з екзархом Юрієм Ярошевським і єпископом Діо-

нісієм Валединським порушує основне питання — «про спосіб відновлення єпископату на Україні». Обидва владика погодились із думкою міністра ісповідань УНР щодо ієрархії УАПЦ на чолі з митр. В. Липківським, що винний у цьому лише Московський патріарх і єдиним способом «рятувати православие серед українського народу є українізація». Тоді ж домовились про богослужіння українською мовою, коли «буде гарний переклад» та можливість заснування окремої української парафії у Варшаві [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 3, спр. 5, арк. 23]. 21 червня 1922 р. І. Огієнко надсилає лист до адвоката Ю. Стечишина щодо проблемних церковних питань, у якому докладно розбирає канонічні порушення та їх наслідки для Української Православної Церкви [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 110, арк. 35–36].

Український уряд за поданням міністра проф. І. Огієнка визнав питання висвяти проукраїнських єпископів одним із найважливіших, а тому 24 лютого 1922 р. владика Діонісій звершив постриг прот. Олександра Громадського з ім'ям Олексій, українця за походженням, якого 3 вересня 1922 р. було висвячено на вікарного єпископа Луцького [Борщевич В., 2021, с. 174, 181]. Однак для уряду УНР, зокрема Головного Отамана С. Петлюри та міністра І. Огієнка, питання висвяти канонічних православних українських єпископів залишалась актуальним з огляду на ієрархію УАПЦ Василя Липківського. Як наслідок, випускник духовної семінарії, колишній урядовець УНР Петро Сікорський був офіційно звільнений із державної служби 20 липня 1921 р. [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 19, арк. 86 зв.], а з 1 січня 1922 р. він стає членом Духовної консисторії з проживанням у Дерманському монастирі на Волині. 27, 28 та 30 липня 1922 р. він уже чернець, ієродиякон та ієромонах [Рожко В., 2015, с. 35–36]. За клопотанням від 10 серпня 1922 р. настоятеля згаданого монастиря архим. Олексія Громадського, ієромонах Полікарп Сікорський отримує першу священницьку нагороду — наперсний «золотий» хрест, відтак 12 грудня 1922 р. — сан ігумена та палицю, а на початку 1923 р. він уже архимандрит [Рожко В., 2015, с. 48–56] із подальшим правом на архиєрейство, яке, незважаючи на спротив проросійських сил, сталося щойно 10 квітня 1932 р. [Рожко В., 2015, с. 76–79].

Тобто питання висвяти Полікарпа Сікорського або іншої проукраїнської духовної особи залишалось важливим для української влади, і 3 вересня 1922 р. висвячено в сан єпископа Луцького українця Олексія Громадського, але промосковського за своєю діяльністю в подальшому [Свитич А., 1959, с. 34].

Проте не він, а росіяни Діонісій Валединський та Олександр Іноземцев дадуть українцям канонічний православний єпископат: Полікарпа Сікорського у 1932 р. [Рожко В., 2015, с. 77] та Іларіона Огієнка і Палладія Видибіду-Руденка в 1940 р. та 1941 р. [Свитич А., 1959, с. 191–192], а також архиєреїв УАПЦ у 1942–1943 рр. [Рожко В., 2015, с.175–176, 203].

Після трагічної загибелі 8 лютого 1923 р. митрополита Юрія Ярошевського Собор єпископів Православної Церкви в Польщі 26 лютого 1923 р. обрав своїм предстоятелем архієп. Діонісія із возведенням у сан митрополита. Оскільки Московський патріарх Тихон був арештований, владика Діонісій звернувся до Вселенського патріарха Мелетія VI Метаксакиса, який 13 березня 1923 р. затвердив його обрання митрополитом Варшавським у 1923 р. [Скурат К., 1994, с. 298–299]. Проте після отримання відомостей про звільнення патріарха Тихона 18 листопада 1923 р. владика Діонісій звернувся до нього «благословити самостійне існування Православної Церкви в Польській державі, але у відповіді останній категорично відмовив [Шкаровский М., 2020, с. 77–78], що не перешкодило проголошенню 13 листопада 1924 р. [Мартирологія, 1987, с. 610–612] та офіційному врученню Томосу 17 вересня 1925 р. [Історія, 2019, с. 118].

Лише 27 вересня 1927 р. з московської патріархії за підписом митрополита Сергія Страгородського надійшов лист до владика Діонісія без позначення його статусу як «Блаженніший» із пропозицією відмовитись від автокефалії та повернутись до рпц [Лотоцький О., 1999, с. 463]. У відповідь останній 29 листопада 1927 р. надіслав докладний лист, у якому описав історію проголошення та становлення Православної Церкви в Польщі як автокефальної, додавши копії усіх постанов Вселенської Патріархії за 1924–1927 рр. [Мартирологія, 1987, с. 613 – 616] (див. додатки. — *Авт.*). Проф. К. Скурат не згадує про листування 1927 р., а повідомляє про якісь два інші листи Сергія до владика Діонісія — від 4 січня 1928 р. та 26 червня 1930 р. без цитування тексту. Оскільки вже була надана відповідь 29.11.1927 р. і вона не вплинула на свідомість московського церковного шовініста, то митрополит Діонісій як предстоятель Помісної Церкви на них не дав відповіді, а відправив їх до Вселенського Патріарха, який схвалив його вчинок і запевнив про непорушність автокефалії, що ми побачимо пізніше [Скурат К., 1994, с. 300].

Період архипастирської діяльності владика Діонісія в надто важкий міжвоєнний період 1921–1939 рр. на Волині та в усіх західноукраїнських землях детально описано у працях В. Рожка,

зокрема в «Нарисі історії УПЦ на Волині» [Рожко В., 2001, с. 318–325, 339–350, 356–376, 396–429, 444–462], а також проф. І. Власовського в «Нариси історії УПЦ» [Власовський І., 1999, с. 8–173].

Проте згадаємо про дві важливі події зазначеного періоду: вимушена відмова митр. Діонісія від Волинської єпархії та призначення на кафедру архієп. Олексія Громадського, а також знищення основної частини православних храмів на Холмщині та зміна меж єпархій Польської Автокефальної Православної Церкви з 1 січня 1939 р., яка призвела до напружених відносин між владиками Діонісієм та Олексієм в майбутньому.

У зв'язку з вимогою української громадськості 10 вересня 1933 р., яку підтримала польська влада [Борщевич В., 2021, с. 360–364], 2 березня 1934 р. Священний Синод звільнив митрополита Діонісія від управління Волинською єпархією і призначив архієпископа Гроденського і Новогрудського Олексія Громадського [Власовський І., 1999, с. 91]. Однак у юрисдикції Діонісія залишилась Почаївська Лавра зі скитами та подвір'ям на Білевських хуторах, що спричинило складні відносини між владиками, оскільки Діонісій вважав, що саме Громадський винний в його усуненні від управління Волинською єпархією [Борщевич В., 2021, с. 368].

У 1938 р. польська влада почала цілеспрямований наступ на православ'я Холмщини та південного Підляшшя, де було знищено 156 православних церков [Історія, 2019, с. 119], проте Б. Жуків указав 162 святині [Мартирологія, 1987, с. 562]. Незважаючи на Меморандум Собору єпископів ПАПЦ від 16 липня 1938 р. [Мартирологія, 1987, с. 562–564], православ'я на Холмщині опинилось під загрозою повного знищення [Мартирологія, 1987, с. 567–583]. Тому, зважаючи на суттєве зменшення парафії Варшавсько-Холмської єпархії, до неї 1 січня 1939 р. були включені Ковельський і Любомський повіти Волинської, які налічували 115 парафій [Борщевич В., 2021, с. 601], а також Берестейський Поліської та Більський Гроденської єпархій [Мартирологія, 1987, с. 162]. Враховуючи, що з 1934 р. волинський архиєрей втратив владу над Почаївською Лаврою та її скитами, а Сарненський і Камінь-Каширський повіт із Мелецьким монастирем підлягали архієпископу Пінському Олександру Іноземцеву [Рожко В., 2016, с. 41, Рожко В., 2018, с. 76], які мали 92 парафії [Мартирологія, 1987, с. 923], Волинська єпархія у 1939 р. втратила майже третину своїх парафій на Західній Волині. Проф. А. Смирнов подає неточні дані щодо Волинської єпархії у 1939 р. — 687 парафій [Смирнов А., 2021,

с. 147], оскільки не враховує адміністративні зміни, зазначені вище. Дослідник Волині В. Рожко подає відомості про діючі храми у Волинській єпархії ПАПЦ на 1923 р. 581 і 8 монастирів, зокрема повіті: Володимирський — 53, Горохівський — 38, Любомльський — 23, Дубенський — 93, Ковельський — 82, Луцький — 73, Острозький — 26, Рівненський — 129, Камінь-Каширський — 25, Сарненський — 39. Тобто 169 храмів було поза юрисдикцією архиєп. Олексія, натомість залишилось 412 і без Почаївської Лаври та її скитів, які безпосередньо підлягали митр. Діонісію з 1934 р. [Рожко В., 2004, с. 59–60].

Водночас цей дослідник подав відомості щодо храмів Волинській та Рівненській областях в 1941–1945 рр. — відповідно, 328 та 478, а також Тернопільській області (Крем'янецький повіт. — *Авт.*) — 98 церков та Поліська єпархія (Пінська і Брестська області. — *Авт.*) — 143 і 146 православних святинь [Рожко В., 2019, с. 21–24]. Враховуючи суттєве канонічне обмеження владики Волинського архиєрея Олексія Громадського, яке не відповідало адміністративному поділу воєводств у Польщі, на жаль, дана проблема в майбутньому буде мати долоненосні наслідки непростоного спілкування між владиками Діонісієм, Олександром та Олексієм.

Зауважимо, що напередодні Другої світової війни українські землі входили до воєводств: Люблінське (утворене 14.08.1919 р.) — Холмщина та Південне Підляшшя, де станом на 1921 р. проживало 1952598 православних (тоді як на території Варшавського воєводства Польщі було лише 4637 вірян), а також Волинське та Поліське (утворені 19 лютого 1921 р.), у яких проживало, відповідно, 1455882 та 875394 православних вірян. При цьому Камінь-Каширський повіт колишньої Волинської губернії увійшов 19.02.1921 р. до Поліського воєводства, із якого натомість 16.12.1930 р. приєднано до Волинського Сарненський повіт [Рожко В., Шиприкевич, 2016, с. 41; 2018, с. 71]. Дані, які подає В. Рожко щодо Волинської єпархії, — 760 парафій, не є точними [Рожко В., 2001, с. 383], бо не враховують канонічну приналежність Камінь-Каширського та Сарненського повітів до юрисдикції архиєпископа Пінського та Поліського Олександра Іноземцева, а також масове знищення православних храмів на Холмщині у 1938 р. [Мартилогія, 1987, с. 533–583].

Як було зазначено вище, владика Діонісій на основі рішення Священного Синоду єпископів ПАПЦ від 17.11.1938 р. з 1.01.1939 р. прилучив до Варшавсько-Холмської єпархії суміжні Ковельський та Любомльський повіті Волинської єпар-

хії, а також Брестський Поліської і Більський повіти Гроденської єпархії, і таким чином митрополита єпархія налічувала 258 парафій та 821 тис. вірян [Смирнов А., 2021, с. 55]. Тому з благословення блаженнішого Діонісія Священний Синод ПАПЦ на Західній Україні 15 грудня 1939 р. видав постанову повернути ці повіти разом із Почаївською Лаврою та її скитами Олексію Громадському та Олександрю Іноземцеву [Мартілологія, 1987, с. 619–620], оскільки предстоятель ПАПЦ перебував під домашнім арештом за свій виступ проти нациської Німеччини і був вимушений передати в тимчасове управління Варшавсько-Холмську єпархію архієпископу Берлінському РПЦЗ Серафимові Лядде [Свитич А., 1959, с. 187], що як правлячий архиєрей міг канонічно висунути претензії на всі парафії та монастирі зазначеної єпархії.

Загалом, як засвідчив проф. А. Смирнов, ПАПЦ мала на той час 5 єпархій, 340 деканатів-благочинь, 1160 парафій, 1792 священнослужителів, проте про кількість єпископів та монастирів чомусь не подано відомостей [Смирнов А., 2021, с. 55]. Міністерство церковних справ нациської Німеччини планувало на основі автокефальної Варшавської автономії утворити на окупованих нею країнах Помісну Церкву, проте Вселенський патріарх Веніамін на весні 1940 р. не визнав усунення Діонісія, а дії Серафима подав на церковний суд, тому 23. 09. 1940 р. останній передав офіційно усі церковні справи знову Діонісію [Кострюков А. 2015, с. 64–69]. Важливу роль в цьому відіграли єпископ Гроденський Савва Советов та польський уряд на вигнанні, які звернулись до Вселенського патріарха Веніаміана зі скагою на антиканонічні дії керівництва РПЦЗ і, зокрема, на владика Серафима Лядде [Шкаровский М., 2020, с. 115–116].

1 вересня 1939 р. почалась Друга світова війна, тому предстоятель Помісної Православної Православної Церкви в Польщі блаженніший митрополит Діонісій Валединський 1 вересня 1939 р. виступив з архиєпископським посланням на захист держави [Свитич О., 1959, с. с. 184–185] (Чи ми це побачили від митрополита Онуфрія та всіх діючих архиєреїв рпц в Україні 24 лютого 2022 р. і протягом понад двох років військової агресії російської федерації? — *Авт.*), що стало причиною тимчасового усунення його від управління. Коли нацисти вступили до Варшави 10 жовтня 1939 р., владика Діонісій був змушений виїхати звідти, благословивши духовну опіку своєму вікарію — єпископові Люблінському Тимофію Шреттеру, а 10 листопада до столиці прибув архієп. Серафим Лядде, тому 16 листо-

пада митр. Діонісія заарештовано, якого 23 листопада 1939 р. його змусили підписати т. зв. «зречення» від управління православної парафії генерал-губернаторства [Смирнов А., 2021, с. 56, 58–60]. Архиеп. Серафим, прийнявши тимчасову владу у Варшавсько-Холмській єпархії, не мав повноважень відмінити автокефальний статус Православної Церкви і навіть, згадував під час богослужінь блаженнішого Діонісія впродовж усього часу перебування на кафедрі [Свитич А., 1959, с. 187].

17 вересня того ж року радянські війська вторглися на територію незалежної держави Польщі (порушуючи всі попередні договори, як і з Україною), а 28 вересня 1939 р. був підписаний «Договір про дружбу і кордони» між нацистами та совітами, які передбачили розподіл України по т. зв. «лінії Керзона» [Бойко О., 2006, с. 452, 454–455].

Подальші події потрібно розглядати в контексті тодішнього стану московської патріархії, яка мала, за визначенням проф. МДА прот. В. Ципіна та російського дослідника О. Галкіна, лише четверо правлячих архиєреїв: митрополити Московський Сергій Страгородський та Ленінградський Алексій Сіманський, а також їхні вікарії архиєпископи Дмитровський Сергій Воскресенський та Петергофський Миколай Ярушевич [Ципин В., 2012, с. 446, Галкин А., с. 57].

Правлячі православні архиєреї на західноукраїнських землях станом на 1 вересня 1939 р.: архиєпископи Пінський і Поліський Олександр Іноземцев та Волинський і Крем'янецький Олексій Громадський, а також вікарні єпископи: Камінь-Каширський Антоній Марценко (Поліська єпархія), Острозький Симон Івановський (Волинська єпархія, керуючий Здолбунівським, кол. Острозький, а з 1941 р. і Сарненським повітами) та Луцький Полікарп Сікорський (Волинська єпархія, керуючий Луцьким повітом) [Смирнов А., 2021, с. 147]. Таким чином, при наявності чотирьох діючих єпископів у ССР, на окупованих московитами землях Західної України у 1939 р. було п'ять архиєреїв: Олександр, Олексій, Антоній, Симон та Полікарп, які продовжили своє архиєпископське служіння в складний період, проте три з них зрадили своєму святителю і предстоятелю.

На початку жовтня 1939 р. архиєрей на спокої ПАПЦ архиєпископ Пантелеймон Рожновський звернувся (?) до мп із проханням, яка неканонічно призначила на вакантну (?) Гроденсько-Новорудську єпархію та іменувала екзархом рпц Західних України і Білорусії [Смирнов А., 2021, с. 151–152]. Водночас правлячі архиєреї Волинської та Поліської єпархій — архи-

єпископи Олександр та Олексій, із благословення блаженнішого Діонісія 1.11.1939 р. утворили «Священний Синод Святої Православної Церкви в межах Західної України і Західної Білорусії» [Смирнов А., 2021, с. 151] (до нього буде включено єпископа Острозького Симона), який ухвалив низку важливих рішень, що будуть мати вкрай негативні наслідки в подальшому, зокрема 15.12.1939 р. постанова Ч. 4 про передачу Олексієві Почаївської Лаври з її скитами та всіх парафії на Волині та Галичині [Мартирологія, 1987, с. 617–620].

Практично з 1936 р. в московській патріархії не було звершено жодної архиєрейської хіротонії, а більшість єпископату було репресовано або вони перебували на спокої як настоятелі храмів [Шкаровский М., 2010, с. 638]. Ба більше, архиєпископ Петергофський Николай Ярушевич служив священницьким чином у храмі м. Ленінград (титул якого офіційно носив Олексій Сіманський офіційно (?), крім «великих обов'язків» духовної опіки Новгородської та Псковської єпархій рпц, мав серед підлеглих одного священника та протодіякона [Мартирологія, 1987, с. 129–132].

Натомість на окупованих радянськими московитами українських землях до наявних п'яти висвячено три нових єпископи: 1) 22 серпня 1940 р. — Дамаскіна Малюту на Житомирського (кол. намісник Почаївської Лаври, але на кафедрі не поїхав, проживав у Ковелі, де був раніше настоятелем храму), 2) 27 березня 1941 р. — Пантелеймона Рудика на Львівського (діючий намісник Лаври, на кафедрі не служив, а перебував у Почаєві), 3) 30 березня 1941 р. — Венедикта Бобковського на Брестського (намісник із 1937 р. монастиря у Жировицях, Білорусь, проте канонічна територія Поліської єпархії; згоди правлячого архиєп. Олександра на москвії навіть не запитали), 4) 15 червня 1941 р. — Веніаміна Новицького на Пінсько-Поліську кафедру (скарбник Лаври, неканонічно поставлений, усунувши архиєп. Олександра, однак у Пінську ніколи не служив і до єпархії не мав жодного стосунку) [Рожко В., 2015, с. 126–130]. Усі вони отримали духовну освіту та кар'єрне зростання від свого предстоятеля — блаженнішого Діонісія, але зреклись його в 1940 р.: Олексій, Антоній та Симон не повернулись під його омофор у 1941–1943 рр., порушивши канони та «присягу» під час рукоположення. Митрополит Діонісій зі скорботою написав кілька листів-звернень до архиєп. Алексія та його однодумців: 23 жовтня 1941 р.: «...мови не може бути про підпорядкування св. Православної Церкви в Україні церкві московській...»

та 20 січня 1943 р.: «...Ви, відреклись від свого законного ієрарха і почали будувати церковне життя не на канонічних засадах... Ваше відступництво з'явилося причиною нещастя, ставши спонукою падіння дисципліни та початком безладь в церковному житті України» [Рожко В., 2015, с. 143]. Звернення до Громадського 23 жовтня 1931 р. було надруковане в «Громадському голосі» у м. Рівному [Рожко В., 2016, Дублянський, с. 121–122]. Хоча владика Алексій Громадський 2 серпня 1941 р. надіслав своєму святителеві й покровителеві дуже великий лист-виправдовування [Семен В. Савчук і Юрій Мулик-Луцик, 1984, с. 486–493], це не вплинуло на його розкольницьку та антиканонічну діяльність в подальшому.

Без благословення як Діонісія Валединського, свого канонічного предстоятеля та святителя, так і нового «глави» — митрополита московського Сергія Страгородського та його екзарха з 15 липня 1941 р. в Україні митрополита Миколая Ярушевича, звичайний єпархіальний владика Алексій Громадський із вікарними ієрархами ПАПЦ Антонієм і Симоном та нововисвяченими титулярними Дамаскіном, Пантелеймоном та Веніаміном (позаштатними і без кафедр), свідомо порушуючи канонічні правила, висвятили 11 нових єпископів: 1) 7 листопада 1941р. Леонтія Филиповича на Бердичівського, 2) 9 листопада 1941 р. Йоана Лавриненка на Ковельського, 3) 9 червня 1942 р. Панкратія Гладкова на Белгородського, 4) 11 червня 1942 р. Димитрія Магана на Рівненського, 5) 22 липня 1942 р. Мануїла Тарнавського на Володимирського, 6) 24 липня 1942 р. Йова Кресовича на Луцького, 7) 25 липня 1942 р. Феодора Рафальського на Ровенського, 8) 31 липня 1942 р. Серафима Кушнерюка на Миколаївського, 9) 5.08.1942 р. Євлогія Марковського на Віницького, 10) 31 серпня 1942 р. Никодима Гонтаренка на Краснодарського. Ще був рукоположений 11) Никодима Максименка в липні-серпні 1942 р., про якого немає відкритих даних. Місце служіння та подальша доля невідома. Окремо в 1942 р. був приєднаний владика Миколай Амасійський, таким чином, Автономна Церква в 1941–1943 рр. мала 18 архиєреїв. зауважимо, що з 22 червня 1941 до 8 вересня 1943 рр. рпц висвятила лише 7 нових єпископів [Галкин А., 2008, с. 112].

При цьому слід згадати про грубе порушення канонів, про які любив згадувати кандидат богословія КДА рпц (1908 р.) та досвідчений архиєрей (із 1922 р.): а) пересвята 22 липня 1942 р. Мануїла Тарнавського на Володимирського (висвячений 11 травня 1942 р. владиками Никанором та Ігорем) на Біло-

церківського, б) рукоположення на кафедрі Луцьку й Ковельську 9 листопада 1941 р. Йоана Лавриненка на Ковельського та 24 липня 1942 р. Йова Кресовича на Луцького, які канонічно, з благословення предстоятеля 10 квітня 1932 р. та 11 серпня 1941 р. очолив владика Полікарп (у рукоположенні на єпископа Луцького 10 квітня 1932 р. особисто брав участь Алексій). Він відмовився визнати призначення 24 грудня 1941 р. адміністратором в Україні владика Полікарпа [Рожко В., 2015, с. 142–143, 150].

Із благословення Блаженнішого Діонісія, архієпископи Олександр та Полікарп висвятили ієрархію Адміністрації: 1) 8 лютого 1942 р. Георгія Коренісова на Берестейського 2) 9 лютого 1942 р. Никанора Абрамовича на Чигиринського, 3) 10 лютого 1942 р. Ігоря Губи на Уманського, 4) 10 травня 1942 р. Фотія Тимощука на Чернігівського, 5) 11 травня 1942 р. Мануїла Тарнавського на Білоцерківського, 6) 12 травня 1942 р. Михаїла Хорошого на Єласавеградського, 7) 14 жовтня 1942 р. Мстислава Скрипника на Переяславського, 16 травня 1942 р. Сільвестра Гаєвського на Лубенського, 8) 17 травня 1942 р. Григорія Огігчука на Житомирського, 9) 24 травня 1942 р. Генадія Шиприкевича на Січеславського, 10) 23 червня 1942 р. Володимира Мальця на Черкаського, 11) 2 серпня 1942 р. Платона Артемюка на єпископа Заславського, 12) 13 вересня 1942 р. В'ячеслава Лісицького на Дубенського, 13) 1 серпня 1943 р. Сергія Охотенка на Мелітопольського [Рожко В., 2017, с. 168–172]. У 1942 р. до УАПЦ приєднано митрополита Феофіла Буддовського, таким чином, ієрархія становила 14 єпископів, оскільки Мануїл та Фотій відійшли ще в 1942 р. На відміну від єпископату т. зв. Автономної Церкви та їх покровителів на московії, митрополит Діонісій визнав канонічний статус єпископату УАПЦ ще в 1942 р., а в 1944 р., перед виїздом на еміграцію всі архієреї отримали від нього спеціальні довідки-посвідчення, у яких зазначалось, що їхні хіротонії канонічні і, перебуваючи з ним у молитовній єдності, вони «належать до єпископату Святої вселенської Православної Церкви» [Смирнов А., 2021, с. 243, 295, 364].

Таким чином, можна побачити деструктивну й розкольніцьку діяльність ієрархії т. зв. Автономної Церкви (насправді агентури нквд і рпц. — *Авт.*) щодо поглиблення глибокого розколу українського православ'я шляхом збільшення кількості єпископів (сучасна рпц в Україні чинить по-іншому? — *Авт.*), бо з 1936 р. до 25 грудня 1941 р. (?) рпц не звершила жодної архієрейської хіротонії [Галкин А., 2008, с. 61], водночас у 1940–1941 рр. їх для українських кафедр на канонічній

території Православної Церкви в Польщі (згідно з Томосом 13.11.1924 р. — *Авт.*), було рукоположено 4, а в 1941–1942 рр. — 11, тоді як на московії в 1941–1943 рр. було висвячено лише 7 єпископів мп [Галкин А., 2008, с. 61].

Період діяльності митрополита Діонісія під час Другої світової війни детально описаний у монографіях В. Борщевича [Борщевич В., 2021, с. 629–909] та А. Смирнова [Смирнов А., 2021, с. 147–199]. Важливим поштовхом духовного відродження українського православ'я даного періоду стали: а) призначення владики Полікарпа Сікорського архієпископом Луцьким і Ковельським 11 серпня та Адмістратором 24 грудня 1941 р. [Рожко В., 2015, с. 142–143, 150], б) висвята нової ієрархії [Рожко В., 2015, с. 162, 175; 2017, с. 142–147] та відкриття пастирських курсів у Луцьку під керівництвом владики Полікарпа [Рожко В., 2001, с. 85], в) офіційне возведення 4 жовтня 1942 р. у сан митрополита владики Полікарпа Сікорського [Рожко В., 2017, с. 76], г) підписання «Акту поєднання» 8 жовтня 1942 р. та його наслідки в церковному житті [Рожко В., 2015, с. 183–189].

Важливо відзначити, що в «Определениях Московской Патриархии об архиереях с начала Великой Отечественной войны до Собора 1943 года» немає жодних згадок про діяльність митрополита Діонісія на українських землях [Галкин А., 2008, с. 57–118], проте чомусь подано зауваження про «позбавлення сану» Полікарпа Сікорського від 28 березня 1942 р. без подання тексту «указа» [Галкин А., 2008, с. 5], який є у вільному доступі [Мартирологія, 1987, с. 654–655], а також в інших джерелах.

У зв'язку з наступом радянських військ на Україну вся ієрархія УАПЦ на чолі з митр. Полікарпом була змушена її покинути і тимчасово зупинилась у Варшаві, де її тепло прийняв митр. Діонісій, із благословення якого, але без особистої участі 11 березня — 8 квітня відбувся Собор єпископів [Смирнов А., 2021, с. 330–333], аналіз діянь якого детально описав проф. І. Власовський [Власовський І., 1999, с. 273–274]. Проте він, як і доктор Ю. Мулик-Луцик [Савчук В. та Мулик-Луцик Ю., 1984, с. 561–563], чомусь не згадує маловідомого факту проголошення владики Діонісія «Патріархом всієї України» на Вербну неділю 1944 р., про що згадує очевидець подій О. Світич [Світич А., 1959, с. 202]. Однак цій проблематиці присвятив значну увагу сучасний український церковний дослідник проф. Андрій Смирнов, який зазначає, що «8 квітня 1944 р. група архиєреїв УАПЦ (Никанор, Генадій, Платон, Володимир, Сергій та В'ячеслав) на чолі з митр. Полікапом звернулася у письмовій формі до

митрополита Діонсія з проханням прийняти почесний титул патріарха» [Смирнов А., 2021, с. 341], водночас інші архиереї — Ігор, Мстислав та Сильвестр, виступили проти, оскільки дане питання не розглядалось на засіданні Собору 1944 р., а владика Мстислав навіть повідомив про цей інцидент німецьким окупантам, оскільки мав з їхнього боку таємну підтримку на той час [Смирнов А., 2021, с. 341–346]. 29 липня 1944 р. єпископат УАПЦ покинув Варшаву [Смирнов А., 2021, с. 348], отримавши від блаженнішого Діонісія «посвідчення» про канонічний статус їхніх хіротоній [Смирнов А., 2021, с. 243].

Натомість РПЦ та РПЦЗ, усупереч канонічному праву, відмовилась визнавати ієрархічне становище єпископату та духовенства УАПЦ, зокрема собор єпископів рпц-мп 28 березня 1942 р. «позбавив сану» владика Полікарпа, який потім дав ґрунтовну канонічну відповідь окупантам [Мартирологія, 1987, с. 654–660]. Саме на це «оприділення» 28.03.1942 р. мав намір посилатись московський патріарх Алексій (за доповіддю на синоді рпц Екзарха України Філарета Денисенка 2 лютого 1972 р. — *Авт.*), а 16 березня того ж року звернувся з «обширним листом» до Вселенського патріарха Афінагора Спіру щодо Мстислава Скрипника та УАПЦ [Мартирологія, 1987, с. 661–666].

Архиерейський собор РПЦЗ 9 травня 1946 р. у Мюнхені також висловив свою т. зв. позицію щодо УАПЦ, назвавши її «продолжение липковского раскола и безблагодатное сообщество», кліриків якого слід приймати лише як мирян (?) [Костриков, 2015, с. 173–174]. Але не варто забувати, що московська патріархія ще 22 червня 1934 р. піддала «забороні» з появленням сану провідних архиереїв даної релігійної установи [Лотоцький О., 1999, с. 495], які увійшли в «суццюму сані» та без «покаянія» до складу рпц у 2007 р. [Шкаровский М., 2010, с. 428]. Водночас у самому середовищі ультраконсерваторів РПЦЗ побутувала думка, що духовенство московської патріархії «потеряло исповедовать истину», проте рукоположені там архиереї на чолі з Пантелеймоном Рудиком були прийняті без «покаянія» і служили на кафедрах в Європі та Америці, а також неканонічно рукоположили для грецьких старостильників нових єпископів, незважаючи на протест Еладської Православної Церкви [Костриков, 2015, с. 117, 167–168, 173–174, 177–179, 252, 254, 298, 317].

Сучасний російський «церковний дослідник» М. Шкаровский без джерельних посилань указує, що в УАПЦ були звершені «хиротонии во епископы женатых священников» (?) та

«нарушала каноны принятием липковцев» (?), а також, що «...Константинопольская Патриархия...имела молитовное общение с клириками так называемой Украинской Автокефальной Церкви (как в Европе, так и в Америке)» [Шкаровский М., 2010, с. 196–197; 2020, с. 164].

Інший «науковець» рпц, професор московської духовної академії В. Цыпін спочатку подає відомість про владика Полікарпа — «лишением всякого священства» [Цыпин В., 2012, с. 742], а «Определеніі» є лише «заборона» [Мартирология, 1987, с. 654–655], натомість посилається на зборище в Почаєві 18 серпня 1941 р, яке називає «совещание» [Цыпин В., 2012, с. 742].

Архієреї т. зв. Автономної Церкви без благословення свого канонічного предстоятеля блаженнішого Діонісія та фактичного московського Сергія і його представника в Україні Миколая вирішило провести за участю: одного єпархіального — Алексія, одного вікарного — Симона та двох титулярних — Пантелеймона та Веніаміна. Вони не знали або не здогадались, що в «Определеніях рпц», «ніколи не буде згадане як рішення т. зв. собору, а тим більше возведення в сан митрополита та екзарха Олексія Громадського, оскільки в рпц був свій митрополит і екзарх в Україні Миколай Ярушевич і ніхто його не мав звільнити з кафедри [Галкин А, 2008, с. 59].

Сумно позначити позицію «професора» мда щодо владик Іларіона Огієнка та Палладія Видибіди-Руденка, яких він несправедливо іменував як «націоналістов-українцев православною исповедания, но сочувствующих (?) унии» [Цыпин В., 2012, с. 742], надаючи свою обмежену як для науковця характеристику, без пояснення причин і наслідків, що загалом роблять усі сучасні російські політики.

Подальша доля митрополита Діонісія та Православної Церкви була тісно пов'язана з фактичною окупацією радянськими військами Польщі та інших країн Східної Європи. Хоч владика повернувся до Варшави 25 квітня 1945 р. і намагався встановити робочі стосунки з новою владою, проте за наполягання московитів, при сприянні представників рпц 25 лютого 1948 р. його було взято під домашній арешт, у якому він був до смерті 15 березня 1960 р. Ієрархію ПАПЦ, крім Діонісія, складали: архієпископ Білостоцький і Більський Тимофій Шреттер та єпископ Лодський і Щецинський Георгій Кореністов [Свитич А., 1959, с. 204], але до останнього мала сумніви прц, оскільки в його рукоположенні 8 лютого 1942 р. брав участь владика Полікарп Сікорський, тільки 31 грудня 1947 р. визнано його канонічний статус.

Ще були в Англії єпископи Савва Советов (3 квітня 1947 р. возведений митр. Діонісієм в сан архієпископа. — *Авт.*) та Матвій Семашко, проте участі в управлінні ПАПЦ вони не брали. Тому 15 червня 1948 р. у Москві був висвячений Михаїл Кедров на єпископа Вроцлавського, у висвяті якого брали участь владики Тимофій та Георгій, що були змушені приїхати з «покаянням» перед рпц щодо «незаконної автокефалії» у 1924 р.

Патріарх московський Алексій мав намір скасувати автокефалію ПАПЦ і направити для очолення «свою людину» з московитів та нквд, подібно як у Чехословаччину 5 квітня 1946 р. було направлено архієпископа Ростовського і Таганрогського Єлевферія Воронцова Екзархом Православної Церкви в Чехословаччині (предстоятель 8 грудня 1951 — 28 листопада 1955 рр.), а після нього Йоана Кухтіна — 20 травня 1956 — 23 жовтня 1964 р., і лише третій предстоятель Дорофей Филип був із місцевих (народжений на українському Закарпатті), очолював Церкву з 25 жовтня 1964 по 30 грудня 1999 р. [Ципин В., 1994, с. 251–253]. Проте через наполегливу вимогу уряду Чехословаччини, московська патріархія була змушена також надати 23 листопада 1951 р. «акт-томос», тобто виписку з журналу засідань синоду рпц (а де «грамота»? — *Авт.*) про автокефалію Православної Церкви у Чехословаччині [ЖМП, 1951. № 12, с. 3], який не визнавали східні патріархи, і лише 27 серпня 1998 р. митрополит Дорофей після звернення уряду та Церкви отримав канонічний Томос від Вселенського Патріарха Варфоломія. Діяльність агентури нквд московського патріархату можна побачити і сьогодні щодо визнання Томосу 2019 р. Православною Церквою Чеських земель і Словаччини та ПАПЦ.

Вимогу ліквідації автокефального статусу ПАПЦ рішуче відкинули діючі ієрархи — Тимофій Шреттер та Георгій Кореністов, а також польський уряд, який був не проти, щоб главу прислали з Москви, і там дійсно почули та висвятили Михаїла Кедрова, етнічного росіянина. Оскільки він був літнього віку (народився 23 серпня 1883 р.) і слабкого здоров'я (помер 6 листопада 1951 р.), то місцєблюстителем залишався архієп. Тимофій (до інтронізації владики Макарія Оксіюка 8 липня 1951 р., помер в Одесі 2 березня 1961 р., але й потім став на даній посаді з 9 грудня 1959 р., а також очолював ПАПЦ 5 травня 1961 — 20 травня 1962 рр.). Архієпископ Георгій Кореністов, зважаючи на його «автокефальне» минуле, отримавши сан архієпископа 9 квітня 1958 р., мав можливість бути «исполняющим обязанности Предстоятеля ПАПЦ» 24 травня 1962 —

26 травня 1965 рр. та 29 березня 1969 — 24 січня 1970 рр., але митрополитом ніколи не став, на відміну від владики Тимофія.

Перші випуски «Журналу Московской Патриархии» до 1950 р. взагалі чомусь оминають особу владики Діонісія, незважаючи на те, що з 1945 р. Польща була під фактичною радянською окупацією. Події починають розгортатись лише у 1947 р., коли 27 березня його було викликано до польських спецслужб з вимогою «добровільно» залишити кафедру. У зв'язку з його відмовою, після «консультацій» з урядом СРСР (точніше НКВД та агентів у РПЦ) польський уряд 25 лютого 1948 р. відправив його під домашній арешт, у якому він перебував до смерті. У «Журналі московської патріархії» за 1948 та 1949 рр. не було жодних відомостей про владику Діонісія та справи в ПАПЦ, але чомусь у № 8 за 1950 р. подають його «покаяльний» лист від 22 серпня до Алексія Сіманського та відповідь останнього з Синодом РПЦ у листопаді 1948 р., а також «грамоту-томос» РПЦ для ПАПЦ того ж року [ЖМП, 1950. № 8. с. 44 – 49]. Річ у тому, що 25 лютого 1950 р. Вселенський Патріарх Афінагор звернувся до московського Алексія з нагоди його тезоіменитства, у якому згадав особу Діонісія. Лише 3 липня 1950 р. Алексій дав лукаву й брехливу «відповідь», наче старозавітній фарисей, подавши «покаяльний лист» та «відмову від автокефалії» у 1948 р. [ЖМП, 1950. № 8. с. 8–9]. Оскільки щодо двох діючих архиєреїв — Тимофія та Георгія Москва не давала згоди на обрання предстоятелем ПАПЦ, а владику Михаїл був слабким, то 19 квітня 1951 р. було ініційовано «прохання» ієрархії «...о предоставлении канонического разрешения лицу, состоящему в духовном сане... на переход в юрисдикцию Польской Автокефальной Православной Церкви, — лицу, в меру возможности, хорошо знакомому с укладом церковно-религиозной жизни в Польше...». Довго чекати не довелося, бо 15 червня 1951 р. синод РПЦ «опустив» до ПАПЦ архиєп. Макарія Оксіюка [ЖМП, 1951. № 7. с. 3–4] (відомий як агент НКВД «Глебов». — *Авт.*).

Як бачимо з тексту «покаяння» владики Діонісія, він не залишав надії повернутись до управління Церквою, навіть на принизливих для архиєрея умовах. Проте Москва добре запам'ятала його лист до Сергія Страгородського 1927 р., благословення на рукоположення єпископів УАПЦ, участь у висвяті Іларіона Огієнка та Палладія Видибіди-Руденка, а також проєкт частини ієрархів УАПЦ щодо проголошення його Патріархом всієї України. Це московити не могли пробачити за жодних умов, навіть за підтримки єпископату ПАПЦ та Вселенського патріарха Афінагора. Як наслідок — у листопаді 1948 р. синод

рпц неканонічно позбавляє Діонсія статусу «Блаженніший» [ЖМП, 1950. № 8. с. 3–4] (див. додатки).

Оскільки позиції владик Тимофія та Георгія, які мали підтримку в польському уряді, а Михайл не сприймався, то з москви було ініційоване «звернення-прохання» Собору єпископів у квітні 1951 р.: «...надати дозвіл особі в духовному сані... знайомому з укладом церковного життя в Польщі...» очолити ПАПЦ архиерею від рпц. 15 червня 1951 р. синод мп направив владика Макарія Оксіюка до Польщі (надавши титул «Блаженніший», але дана особа відома під позивним нквд як «агент Глебов»), щоправда, відносини у владики з паствою та урядом не склались, і в 1959 р. він виїхав до срср, де помер у 1961 р. в Одесі (Україна). Канонічним Предстоятелем ПАПЦ Вселенський Патріарх та інші глави Церков, крім рпц та її прибічників у Східній Європі, вважали до смерті саме митрополита Діонісія, про що свідчать відповідні диптихи та синодики.

Як зазначалось раніше, блаженніший митрополит Діонісій із 25 лютого 1948 р. перебував під домашнім арештом, але сану та предстоятельства не зрікався, проте Синод рпц неканонічно зняв із нього титул «Блаженніший», зберігши лише сан митрополита і до архиерейського служіння не допустив. Помер своєю смертю 15 березня 1960 р. і був похований у Варшаві на Вольському православному кладовищі.

Висновки

Рпц свідомо зневажила церковні правила — 16. 20, 34, 35 Апост., Сард. 15, Карфаг. 9 і 10, 2 II Всел. Соборів, звершуючи архиерейські хіротонії на території Помісної Церкви, статус якої визначено Томосом 13.11.1924 р., а також 16 і 20 Антіох., 4 і 6 I Всел., 9,19 IV Всел., щодо неканонічних дій. Словобудіє рпц щодо «виконання» церковних канонів чітко визначив проф. О. Лотоцький у своїх працях.

Правила 34 Апостольське та 14 Двократого Собору вказують на їх обов'язкову підлеглість блаженнішому Діонісію, чого дотримувались навіть під загрозою арешту та репресій Олександр і Полікарп. Вимушене підлягання московській патріархії під час тимчасової окупації України московитами й нацистами і зрада свого народу та Української Православної Церкви під час важких обставин не є виправданням для ієрархів т. з. Автономної Церкви, яку ніколи не визнавали на московії, як і статус Алексія екзархом України, оскільки у них був свій екзарх Миколай Ярушевич.

Правила 68 Апостольське, 7 II Вселенського та 95 VI Вселенського і 1 Василя Великого про дійсність таїнств, навіть якщо вони звершені у еретиків. Владики Олександр та Полікарп із

благословення блаженнішого Діонісія висвятили Никанора та Ігоря, які у свою чергу висвятили згодом інших єпископів УАПЦ, зокрема, 11.05.1942 р. Мануїла Тарнавського, який перейшов до Олексія і отримав «пересвяту» 22.07.1942 р.

Незважаючи на те що Олексій Громадський отримав усі церковні ступені лише за сприяння та благословення владики Діонісія (8.01.1919 р. — протоієрея, 25.02.1922 р. архимандрита, 3.09.1922 р. — єпископа, архієпископа), він свідомо відрікся від свого святителя у 1940 р. і проводив розкольницьку діяльність в українському православ'ї у 1941–1943 рр., і тому 12 лютого 1942 р. в «Українському голосі» було надруковане звернення митр. Діонісія до владики Олексія від 23 жовтня 1941 р. щодо хибності його дій.

Без благословення нового предстоятеля — Сергія Страгородського та згоди діючого екзарха рпц в Україні з 15.07.1941 р. — Миколая Ярушевича єпископат на чолі з Олексієм 18.08.1941 р. зібрали в Почаєві нараду, яку проголосили Собором, а потім почали неканонічно висвячувати нових єпископів, зокрема 9.11.1941 р. Йоана Лавриненка на Ковельську та 24.07.1942 р. Йова Кресовича на Луцьку кафедри, на які указом митр. Діонісія був призначений ще в 1932 та 1941 рр. Полікарп Сікорський.

Справеливу оцінку розкольницьких «діянь» Олексія у свої численних листах (28.09.1941 р., 23.10.1941 р., 20.01.1943 р.) дав блаженніший Діонісій. Також слід зазначити, що рішення псевдособорів т. зв. Автономної Церкви даного періоду не позначені в «Определениях МП 1941–1943 гг.», але позначено т. зв. «позбавлення сану» владики Полікарпа Сікорського, який не присягав Сергію і до мп офіційно не належав.

Порушення канонічних правил ієрархами т. зв. Автономної Церкви, які мали вищу богословську освіту та наукові ступені, а також отримали всі священницькі свячення від свого єпархіального архиєрея, визначено правилами Православної Церкви, за які вони мали бути спочатку заборонені, а потім позбавлені сану, чого не зробив предстоятель Помісної Церкви митрополит Діонісій та його адміністратор в Україні архієпископ Полікарп.

Архиєп. Олексій Громадський у своєму листі до митрополита Діонісія Валединського від 8 серпня 1941 р. справедливо зазначив про великий вплив української державної влади на Томос 13 листопада 1924 р. як утілення Закону УНР від 1 січня 1919 р.

Митрополит Діонісій Валединський, незважаючи на своє російське походження, підтримував український народ в прагненні отримати канонічний православний єпископат, що йому ніколи не пробачила рпц.

У подальшому завдяки позиції владики Діонісія українські державні діячі підтримували автокефалію Православної Церкви в Польщі, оскільки вбачали в ній можливість духовної незалежності українців від московського патріархату. Саме тому владики Діонісій висвятив проукраїнських православних єпископів — Полікарпа Сікорського 10 квітня 1932 р. та Іларіона Огієнка 20 жовтня 1940 р. і Палладія Видибіду-Руденка 1 лютого 1941 р., а також благословив і визнав канонічність хіротоній нової ієрархії УАПЦ у 1942–1943 рр. Усі ним поставлені або благословенні ієрархи дадуть канонічний православний єпископат, який буде боротись за незалежність українського православ'я у ХХ ст., наслідком чого й стане Томос про автокефалію Української Православної Церкви 6 січня 2019., основу якого, безапелляційно, заклав блаженніший митрополит Діонісій Валединський, за що його люто ненавидить рпц та її сателіти в інших помісних Церквах, а Українська Православна Церква має пам'ятати святителя українських єпископів та першого почесного патріарха України.

Архівні джерела:

*Центральний Державний архів вищих органів влади
і управління України (ЦДАВО-ВУ)
Фонд 1072. Міністерство Ісповідань Української Народної Республіки.
1918–1922 рр.
Опис № 1.*

1. Справа № 16. Бюлетні Міністерства Ісповідань. Списки губернських і повітових старост. Огляд діяльності комісії при Вченому Комітеті. Накази по Міністерству Ісповідань. Перелік газет, що надходять до міністерства. 13 жовтня 1918 р. — 25 січня 1919 р. 100 Арк.
2. Справа № 21. Листування з розпорядчим відділом департаменту православної церкви та відомості про склад єпископів на Україні. 3 вересня 1918 р. — 23 січня 1919 р. 27 Арк.

Опис № 2.

3. Справа № 11. Листування про діяльність Міністерства Ісповідань про відмову міністра увійти до складу нового кабінету. 1921 р. 73 Арк.
4. Справа № 12. Привітання і листи від Голови Ради Народних Міністрів, Ради Братства єпископа Кременецького дипломатичних місій про національно-церковний рух в західно-європейських країнах, українізацію і незалежність церкви і розповсюдження видань Української Автокефальної Церкви. 22 лютого — 27 грудня 1921 р. 62 Арк.
5. Справа № 13. Персональні листи міністра про переклад, друк і розповсюдження книжок, церковний рух на Україні, інших державах, взаємовідносини з ними, про прийняття окремих громадян на роботу в міністерство та надання матеріальної допомоги. 1921 р. 300 Арк.
6. Справа № 14. Листи окремих осіб до міністра про переклад, надсилку і одержання книжок про церковне життя на Україні. 1921 р. 143 Арк.
7. Справа № 19. Накази по Міністерству Ісповідань. 1921 р. 108 Арк.
8. Справа № 27. Витяги з журналів засідань Ради Народних Міністрів УНР. 19 березня — 31 грудня 1921 р. 34 Арк.
9. Справа № 28. Протоколи засідань Ради Міністра Ісповідань УНР. 17 травня 1921 — 6 січня 1922 р. 63 Арк.

10. Справа № 89. Обіжники, звернення єпископа Кременецького та протоколи засідань православної секції Кременецької «Просвіти», Правове положення (проект) Православної Церкви в Польщі. 1921 р. 22 Арк.
11. Справа № 94. Протоколи нарад повітових протоієреїв і священного собору єпископів про стан церковної справи, скликання з'їзду та священників на Україні. 14 лютого — 15 березня 1921 р. 79 Арк.
12. Справа № 105. Положення про управління Православною Церквою на Україні і приходський статут, призначення архимандрита Смарагда членом Українського Синоду. Статут Чехословацької Церкви. 10 січня — 12 листопада 1922 р. 50 Арк.
13. Справа № 110. Листування з департаментом Православної Церкви про необхідність відкриття військових церков і потреби їх, висвячення священників для військових частин, скликання з'їзду військового духовенства в Тарнові. 1921 р. 46 Арк.
14. Справа № 119. Листування з єпископом Кременецьким Діонісієм про проведення відправлення в Церкві українською мовою; призначення окремих громадян на церковну службу, запрошення міністра Отієнка прийняти закордонну епархію до Кременецької. Промови єпископа Діонісія. 17 лютого — 7 грудня 1921 р. 46 Арк.
15. Справа № 149. Листування з департаментом Православної Церкви, нагороду духовним саном, церковно — адміністративний устрій Волині. Меморіал про Українську Автокефальну Церкву 1921 р. 58 Арк.

Опис № 3.

16. Справа № 5. Копії протоколів засідань Ради Народних Міністрів, церковної ради. 1922 р. 37 Арк.

*Фонд 1429. Канцелярія Директорії Української Народної Республіки.
1917 — 1938 рр.*

Опис № 2.

17. Справа № 39. Листування з Міністерством Ісповідань про діяльність Всеукраїнської церковної ради та її чергові завдання організацію Автокефальної Української Православної Церкви, церковний склад та інше. Витяги з протоколів з'їзду військового духовенства. 7 червня 1920 — 28 грудня 1921 р. 296 Арк.
18. Справа № 419. Листування з Міністерством віроісповідань про визнання автокефальної церкви державами Європи та значення церковної справи в проведенні політики уряду. 6 листопада 1920 р. — 27 грудня 1921 р. 117 Арк.

Друковані джерела:

19. Закон про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви. *Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки*. 1919. № 1. С. 3.
20. Журнал Московской Патриархии за 1943–1945 рр. Официальная часть.
21. Книга правил святых апостолів, вселенських і помісних соборів, і святых отців. Київ, 2008.
22. Мартирологія Українських Церков: У 4 т., Т. 1. Українська Православна Церква. Торонто, Балтимор. 1987. 1207 с.
23. Указы и определения Московской Патриархии об архиереях с начала Великой Отечественной войны до Собора 1943. Галкин А.К., кандидат биологических наук. *Вестник церковной истории*. Москва, 2008. С. 5– 118.

Література:

24. Бойко О.Д. Історія України: Навч. Посіб. 3-тє видання, виправлене і доповнене. Київ: Академістечко, 2006. 668 с. (Альма-матер).
25. Борщевич В. Митрополит Олексій (Громадський) в історії українського православ'я першої половини ХХ. Рівне: Волин. Обереги, 2021. 1012 с.
26. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4. т. Нью-Йорк, Бавнд Брук: Друкарня Української Православної Церкви в США, 1977. Т. 4. Ч.1 (XX ст.). 384 с.; репринт: Київ, 1999.

27. Горобець А., прот. Історія Українського Православ'я на Рівенщині в період II Світової війни (1939–1945 рр.): Дипломна робота КДА УПЦ КП, 2004. 139 с.
28. Йосифчук М., свящ. Проблема автокефалії Української Православної Церкви в часи правління Директорії Української Народної Республіки у 1918–1922 рр.: Дис. канд. богосл. наук. Київ, 2001. 224 с.
29. Йосифчук М., прот. Духовне життя православних українців у таборах для інтернованих осіб на території Польщі у 1920–1924 рр. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів III Всеукраїнської конференції* [за ред. митрополита Переяслав-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клоса] 20 листопада 2019 р. Київ, 2013. Ч. 2. С. 175–187.
30. Йосифчук М., прот. Церковно-державні відносини за Директорії УНР і проголошення нею 1 січня 1919 р. «Закону про вищий уряд Української Автокефальної Соборної Православної Церкви. *Труди Київської Духовної Академії: богословсько – історичний збірник Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату* / ред. кол. митрополит Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський Епіфаній (Думенко) (гол. ред.) [та ін.]. Київ, 2014. №13. С. 4–17.
31. Йосифчук М., прот. Державно-церковна діяльність Олександра Лотоцького на чолі міністерства ісповідань та посольства УНР у Туреччині в 1918–1920 рр. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги та 30-річчя відродження Київської православної богословської академії* / за ред. д. н. з богосл. митрополита Київського і всієї України, проф., д. н. з богосл. прот. Олександра Трофимлюка, д. і. н. Г. Папаки, Н. М. Куковальської та ін. 20 листопада 2019 р. Київ: [Київ. прав. богосл. академія], 2019. С. 252 – 275.
32. Йосифчук М., прот. Діяльність міністра ісповідань Ради народних міністрів Української Народної Республіки проф. Івана Огієнка. / *Труди Київської Духовної Академії: богословсько-історичний збірник Київської православної богословської академії* / ред. штат. д. філософ. н. проф. С. Руденко (гол. ред.), д. наук з богосл. проф., прот. Олександр Трофимлюк, д. наук з богосл. проф., прот. Віталій Клос [та ін.]. Київ, 2020. №20 (192). С. 97–122.
33. Йосифчук М., прот. Перший міністр культів (ісповідань) Директорії Української Народної Республіки І. Л. Липа: огляд державної діяльності у справі автокефалії Української Православної Церкви. *Труди Київської Духовної Академії: науковий збірник Київської православної богословської академії* / ред. штат. д. філософ. н. проф. С. Руденко (гол. ред.), д. наук з богосл. проф., прот. Олександр Трофимлюк, д. наук з богосл. проф., прот. Віталій Клос [та ін.]. Київ, 2021. №20 (193). С. 65–84.
34. Історія Української Православної Церкви / Дмитро Гордієнко, Віталій Клос, Юрій Мищик, Ірина Преловська; худож.-оформлювач М.С. Мендор. Харків: Фоліо, 2018. 244 с.: іл. (Великий наук. проект).
35. Лотоцький О., проф. Автокефалія: У 2 т.: Варшава: Праці Українського наукового інституту, 1938. Т. 2. 562 с.; репринт: Київ, 1999.
36. Кострюков А. Русская Зарубежная Церковь в 1939–1964 гг.: Административное устройство и отношение с Церковью в Отечестве. Москва: Изд-во ПСТГУ, 2015. 488 с.
37. Рожко В. Є. Нарис історії Української Православної Церкви на Волині. Луцьк: Медія, 2001. 672 с.
38. Рожко В. Є. Волинська Духовна Семінарія (1796–2004): Історичний нарис. Луцьк: Медія, 2004. 256 с.
39. Рожко В. Є. Блаженніший митрополит Полікарп Сікорський: шлях до автокефалії. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2015. 348 с.
40. Рожко В. Є. Високопреосвященніший Анатолій Дублянський, Митрополит Паризький і Західноєвропейський. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2016. 280 с.
41. Рожко В. Є. Високопреосвященніший Генадій Шиприкевич, архієпископ Січлавський і Чикагський. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2016. 164 с.

42. Рожко В. Є. Високопреосвященнійший Никанор Абамович, архієпископ Київський і Чигиринський, Митрополит УАПЦ на еміграції. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2017. 316 с.
43. Рожко В. Є. Високопреосвященнійший Ігор Губа, архієпископ Уманський і Полтавський. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2017. 156 с.
44. Рожко В. Є. Монастир святого Миколая на Мильці. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2018. 208 с.
45. Рожко В. Є. Втрачені православ'є святині західної історичної Волині 1944–1988 рр. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2019. 352 с.
46. Савчук В., Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді: У 4 т. Вінніпег: Видавничка Спілка «Екклесія», 1987. Т. 1. 616 с.
47. Смирнов А. Між хрестом, свастикою і червоною зіркою: українське православ'я в роки Другої світової війни: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 416 с.
48. Свитич А. Православная Церковь в Польше и её автокефалия. Буенос-Айрес, 1959. 224 с.
49. Скурат К. Е., проф. История Поместных Православных Церквей: Учебное пособие в 2 т. Москва, Русские огни, 1994. 484 с.
50. Стародуб А. Православна Церква в Польщі 1918–1922 рр.: юридичні конфлікти через призму українських інтересів (На матеріалах архівного фонду Міністерства Ісповідань УНР). *Всеукраїнська Міжнародна Християнська Асамблея...* Київ, 1998. С.158–162.
51. Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь в XX веке. Москва: Вече, Лепта, 2010. 480 с.: ил.
52. Шкаровский М. В. Константинопольская и Русская Церкви в период великих потрясений (1910–1950-е гг.). Москва: Общецерковная аспирантура им. Свв. Кирилла и Мефодия, 2019. 304 с.
53. Ципин В., прот. История Русской Православной Церкви: Синодальный и новейший периоды. Москва: Изд-во Стретенского монастыря, 2012. 816 с.

Arkhiivni dzherela:

Tsentralnyi Derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO-VU)

*Fond 1072. Ministerstvo Ispovidan Ukrainskoi Narodnoi Respubliky.
1918– 1922 rr.*

Opys № 1.

1. Sprava № 16. Biuletni Ministerstva Ispovidan. Spysky hubernskykh i povito-vykh starost. Ohliad diialnosti komisii pry Vchenomu Komiteti. Nakazy po Ministerstvu Ispovidan. Perelik hazet, shcho nadkhodiat do ministerstva. 13 zhovtnia 1918 r. — 25 sichnia 1919 r. 100 Ark.
2. Sprava № 21. Lystuvannia z rozporiadchym viddilom departamentu pravoslavnoi tserkvy ta vidomosti pro sklad yepyskopiv na Ukraini. 3 veresnia 1918 r. — 23 sichnia 1919 r. 27 Ark.

Opys № 2.

3. Sprava № 11. Lystuvannia pro diialnist Ministerstva Ispovidan, pro vidmovu ministra uviity do skladu novoho kabinetu. 1921 r. 73 Ark.
4. Sprava № 12. Pryvitannia i lysty vid Holovy Rady Narodnykh Ministriv, Rady Bratstva yepyskopa Kremenetskoho dyplomatychnykh misii pro natsionalno-tserkovnyi rukh v zakhidno-yevropeiskykh krainakh, ukrainizatsiiu i nezalezhnist tserkvy i rozpovsiudzhennia vydan Ukrainskoi Avtokefalnoi Tserkvy. 22 liutoho — 27 hrudnia 1921 r. 62 Ark.
5. Sprava № 13. Personalni lysty ministra pro pereklad, druk i roz-povsiudzhennia knyzhok, tserkovnyi rukh na Ukraini, inshykh derzhavakh, vzaiemovidnosyny z

- nymy, pro pryiniattia okremykh hromadian na robotu v ministersvo ta nadannia materialnoi dopomohy. 1921 r. 300 Ark.
6. Sprava № 14. Lysty okremykh osib do ministra pro pereklad, nadsylku i oderzhannia nia knyzhok pro tserkovne zhyttia na Ukraini. 1921 r. 143 Ark.
  7. Sprava № 19. Nakazy po Ministerstvu Ispovidan. 1921 r. 108 Ark.
  8. Sprava № 27. Vytiahy z zhurnaliv zasidan Rady Narodnykh Ministriv UNR. 19 bereznia — 31 hrudnia 1921 r. 34 Ark.
  9. Sprava № 28. Protokoly zasidan Rady Ministra Ispovidan UNR. 17 travnia 1921 — 6 sichnia 1922 r. 63 Ark.
  10. Sprava № 89. Obizhnyky, zvernennia yepyskopa Kremenetskoho ta protokoly zasidan pravoslavnoi sektsii Kremenetskoï «Prosvity» Pravove polozhennia (proekt) Pravoslavnoi Tserkvy v Polshchi. 1921 r. 22 Ark.
  11. Sprava № 94. Protokoly narad povitovykh protoiieriv i sviashchennoho soboru yepyskopiv pro stan tserkovnoi spravy, sklykannia zizdiv ta sviashchenykyv na Ukraini. 14 liutoho — 15 bereznia 1921 r. 79 Ark.
  12. Sprava № 105. Polozhennia pro upravlinnia pravoslavnoiu tserkvoiu na Ukraini i prykhodskyi statut, pryznachennia arkhymandryta Smarahda chlenom Ukrainskoho Synodu. Statut Chekhoslovatskoï Tserkvy. 10 sichnia — 12 lystopada 1922 r. 50 Ark.
  13. Sprava № 110. Lystuvannia z departamentom pravoslavnoi tserkvy pro neobkhdnist vidkryttia viiskovykh tserkov i potreby yikh , vysviachennia sviashchenykyv dlia viiskovykh chastyn, sklykannia zizdu viiskovoho dukhovenstva v Tarnovi. 1921 r. 46 Ark.
  14. Sprava № 119. Lystuvannia z yepyskopom Kremenetskyim Dionisiem pro provedennia vidpravlennia v tserkvi ukrainskoïu movoiu; pryznachennia okremykh hromadian na tserkovnu sluzhbu, zaproshennia ministra Ohienka pryiniaty zakordonnu yeparkhiu do Kremenetskoï. Promovy yepyskopa Dionisiia. 17 liutoho — 7 hrudnia 1921 r. 46 Ark.
  15. Sprava № 149 Lystuvannia z departamentom pravoslavnoi tserkvy, nahorodu dukhovnym sanom, tserkovno-administratyvnyi ustrii Volyni. Memorial pro Ukrainsku Avtokefalnu Tserkvu 1921 r. 58 Ark.

Opys № 3.

16. 16. Sprava № 5. Kopii protokoliv zasidan Rady Narodnykh Ministriv, tserkovnoi rady. 1922 r. 37 Ark.

*Fond 1429. Kantseliaria Dyrektorii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky.
1917 — 1938 rr.*

Opys № 2.

17. Sprava № 39. Lystuvannia z Ministerstvom Ispovidan pro diialnist Vseukrainskoï tserkovnoi rady ta yii chervovi zavdannia orhanizatsiiu Avtokefalnoi Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy, tserkovnyi sklad ta inshe. Vytiahy z protokoliv zizdu viiskovoho dukhovenstva. 7 chervnia 1920 — 28 hrudnia 1921 r. 296 Ark.
18. Sprava № 419. Lystuvannia z Ministerstvom viroispovidan pro vyznannia avtokefalnoi tserkvy derzhavamy Yevropy ta znachennia tserkovnoi spravy v provedenni polityky uriadu. 6 lystopada 1920 r. — 27 hrudnia 1921 r. 117 Ark.

Drukovani dzherela:

19. Zakon pro vyshchyi uriad Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Sobornoï Tserkvy. *Vistnyk derzhavnykh zakoniv dlia vsikh zemel Ukrainskoi Narodnoi Respubliky*. 1919. № 1. S. 3.
20. Zhurnal Moskovskoi Patryarkhyi za 1943–1945 rr. Ofytsyalnaia chast.
21. Knyha pravyl sviatykh apostoliv, vselenskykh i pomisnykh soboriv, i sviatykh ottsv. Kyiv, 2008.
22. Martyrolohiia Ukrainskykh Tserkov: U 4 t., T. 1. Ukrainska Pravoslavna Tserkva. Toronto, Baltymor. 1987. 1207 s.
23. Ukazy y opredeleniya Moskovskoi Patryarkhyi ob arkhyyeriakh s nachala Velykoï Ote-chestvennoi voïny do Sobora 1943. Halkyn A.K., kandydat byolohycheskykh nauk. *Vestnyk tserkovnoi istorii*, Moskva, 2008. s. 57–118.

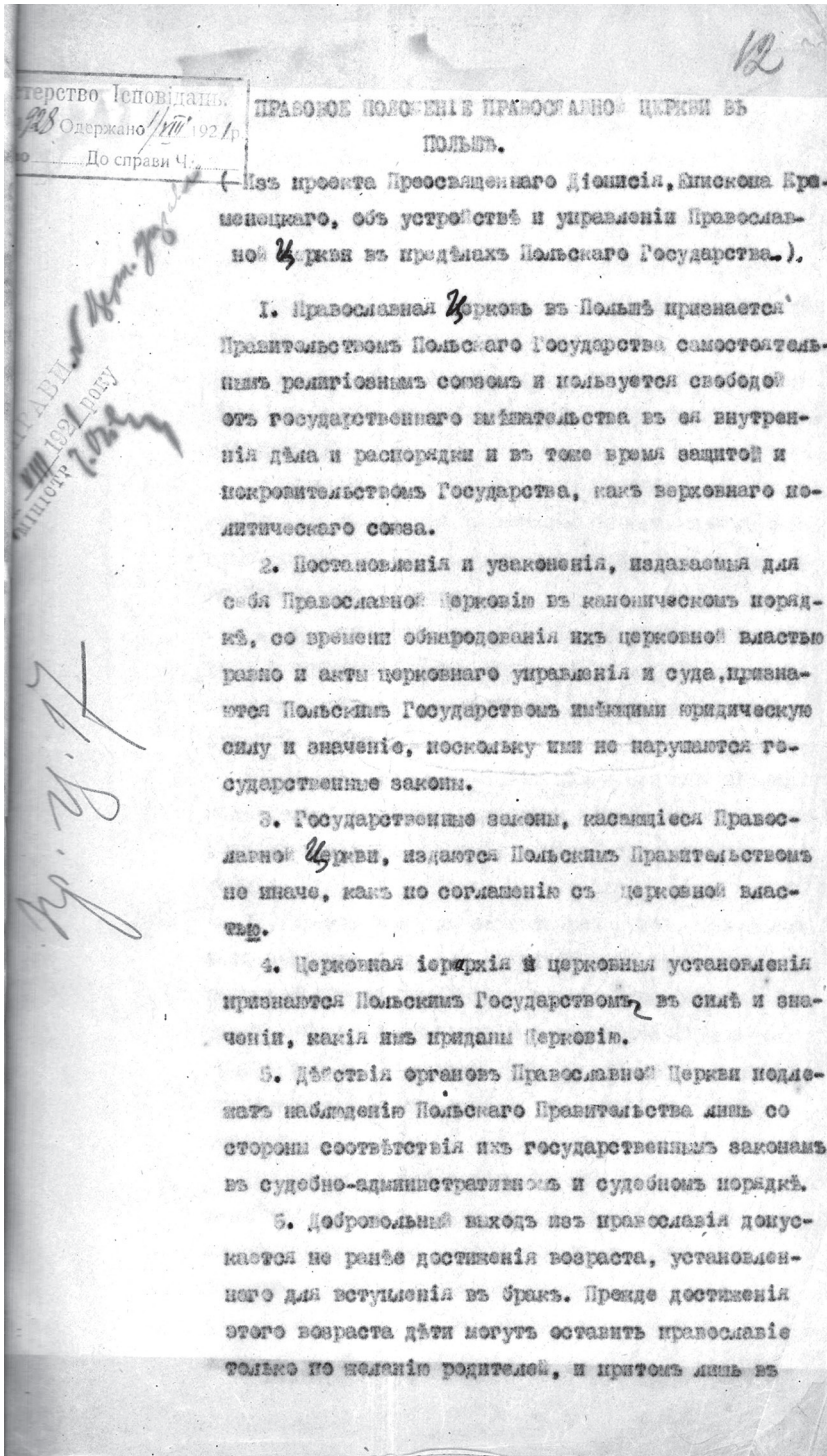
Literatura:

24. Boiko O. D. *Istoriia Ukrainy: Navch. Posib.* 3-tie vydannia, vypravlene i dopovne-ne. Kyiv: Akademmistechko, 2006. 668 s. (Alma-mater).
25. Borschcheych V. Mytropolyt Oleksii (Hromadskyi) v istorii ukrainskoho pravoslavia pershoi polovyny XX. Rivne: Volyn. Oberehy, 2021. 1012 s.
26. Vlasovskiy I. *Narys istorii Ukrainy Pravedoslavnoi Tserkvy: U 4. t. Niu-York, Bavnd Bruk: Drukarnia Ukrainy Pravedoslavnoi Tserkvy v SShA, 1977. T. 4. Ch.1 (XX st.). 384 s.; reprints: Kyiv, 1999.*
27. Horobets A., prot. Istoriia Ukrainy Pravedoslavna na Rivenshchyni v period II Svitovoi viiny (1939–1945 rr.). Dyploмна робота KDA UPTs KP, 2004. 139 s.
28. Yosyfchuk M., sviashch. Problema avtokefalii Ukrainy Pravedoslavnoi Tserkvy v chasy pravlinnia Dyrektorii Ukrainy Narodnoi Respubliky u 1918–1922 rr. Dys. kand. bohosl. nauk. Kyiv, 2001. 224 s.
29. Yosyfchuk M., prot. Dukhovne zhyttia pravoslavnykh ukrainsiv u taborakh dlia internovanykh osib na terytorii Polshchi u 1920–1924 rr. *Pravedoslavia v Ukraini: Zbirnyk materialiv III Vseukrainskoi konferentsii* [za red. mytropolyta Pereiaslav-Khmelnitskoho i Bilotserkivskoho Epifanii (Dumenka) ta prot. Vitalii Klosa] 20 lystopada 2019 r. Kyiv, 2013. Ch. 2. S. 175–187.
30. Yosyfchuk M., prot. Tserkovno-derzhavni vidnosyny za Dyrektorii UNR i proholoshennia neiu 1 sichnia 1919 r. «Zakonu pro vyshchyi uriad Ukrainy Avtokefalnoi Sobornoii Pravedoslavnoi Tserkvy. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii: bohoslavo – istorychnyi zbirnyk Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavoii akademii Ukrainy Pravedoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu* /red. kol. mytropolyta Pereiaslav-Khmelnitskyi i Bilotserkivskyi Epifanii (Dumenko) (hol.red.) [ta in.]. [Kyiv], 2014. №13. S. 4–17.
31. Yosyfchuk M., prot. Derzhavno-tserkovna diialnist Oleksandra Lototskoho na choli ministerstva ispovidan ta posolstva UNR u Turechchyni v 1918–1920 rr. *Pravedoslavia v Ukraini: Zbirnyk materialiv IX-oi Mizhnarodnoi konferentsii. Do 1050-richchia upokoiennia sviatoi rivoapostolnoi Olhy ta 30-richchia viddrodzhennia Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavoii akademii* / Pid red. d. n. z bohosl. mytropolyta Kyivskoho i vsiiei Ukrainy, prof., d. n. z bohosl. prot. Oeksandra Trofymliuka, d. i. n. H. Papaki, N. M. Kukovalskoi ta in. 20 lystopada 2019 r. Kyiv: [Kyiv. prav. bohosl. akademiia], 2019. S. 252–275.
32. Yosyfchuk M., prot. Diialnist ministra ispovidan Rady narodnykh ministriv Ukrainy Narodnoi Respubliky prof. Ivana Ohienka. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii: bohoslavo – istorychnyi zbirnyk Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavoii akademii* / red. shtat. d. filosof.n. prof. S. Rudenko (hol.red.), d. nauk z bohosl. prof., prot. Oleksandr Trofymliuk, d. nauk z bohosl. prof., prot. Vitalii Klos [ta in.]. [Kyiv], 2020. №20 (192). S. 97–122.
33. Yosyfchuk M., prot. Pershyi ministr kultiv (ispovidan) Dyrektorii Ukrainy Narodnoi Respubliky I. L. Lypa: ohliad derzhavnoi diialnosti u spravi avtokefalii Ukrainy Pravedoslavnoi Tserkvy. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii: naukovyi zbirnyk Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavoii akademii* / red.shtat. d. filosof.n. prof. S. Rudenko (hol.red.), d. nauk z bohosl. prof., prot. Oleksandr Trofymliuk, d. nauk z bohosl. prof., prot. Vitalii Klos [ta in.]. [Kyiv], 2021. №20 (193). S. 65–84.
34. *Istoriia Ukrainy Pravedoslavnoi Tserkvy* / Dmytro Hordiienko, Vitalii Klos, Yurii Mytsyk, Iryna Prelovska; khudozh.-oformliuvach M. S. Mendor. Kharkiv: Folio, 2018. 244 s.: il. (Velykyi nauk. projekt).
35. Lototskyi O., prof. Avtokefalii: U 2 t.: Varshava: Pratsi Ukrainykh naukovo-ho instytutu, 1938. T. 2. 562 s.; reprints: Kyiv, 1999.
36. Kostriukov A. *Russkaia Zarubezhnaia Tserkov v 1939–1964 hh.: Admynystratyvnoe ustroistvo y otnoshenye s Tserkoviu v Otechestve.* Moskva: Yzd-vo PSTHU, 2015. 488 s.
37. Rozhko V. Ye. *Narys istorii Ukrainy Pravedoslavnoi Tserkvy na Volyni.* Lutsk: Mediia, 2001. 672 s.
38. Rozhko V. Ye. *Volynska Dukhovna Seminaria (1796–2004): Istorychnyi narys.* Lutsk: Mediia, 2004. 256 s.
39. Rozhko V. Ye. *Blazhenniishi mytropolyt Polikarp Sikorskyi: shliakh do avtokefalii.* Lutsk: PrAT «Volynska oblasna drukarnia», 2015. 348 s.

40. Rozhko V. Ye. *Vysokopreosviashchenniishyi Anatolii Dublianskyi, Mytropolyt Paryzkyi i Zakhidnoievropeyskyi*. Lutsk: PrAT «Volynska oblasna drukarnia», 2016. 280 s.
41. Rozhko V. Ye. *Vysokopreosviashchenniishyi Henadii Shyprykevych, arkhiepyoskop Sicheslavskyi i Chikahskyi*. Lutsk: PrAT «Volynska oblasna drukarnia», 2016. 164 s.
42. Rozhko V. Ye. *Vysokopreosviashchenniishyi Nykanor Abamovych, arkhiepyoskop Kyivskyi i Chyhyrynkyi, Mytropolyt UAPT na emihratsii*. Lutsk: PrAT «Volynska oblasna drukarnia», 2017. 316 s.
43. Rozhko V. Ye. *Vysokopreosviashchenniishyi Ihor Huba, arkhiepyoskop Umanskyi i Poltavskyi*. Lutsk: PrAT «Volynska oblasna drukarnia», 2017. 156 s.
44. Rozhko V. Ye. *Monastyr sviatoho Mykolaia na Myltsi*. Lutsk: PrAT «Volynska oblasna drukarnia», 2018. 208 s.
45. Rozhko V. Ye. *Vtracheni pravoslavei sviatyni zakhidnoi istorychnoi Volyni 1944–1988 rr.*. Lutsk: PrAT «Volynska oblasna drukarnia», 2019. 352 s.
46. Savchuk V., Mulyk-Lutsyk Yu. *Istoriia Ukrainskoi Hreko-Pravoslavnoi Tserkvy v Kanadi: U 4 t. Vinipeh: Vydavnycha Spilka «Eklesiiia», 1987. T. 1. 16 s.*
47. Smyrnov A. *Mizh khrestom, svastykoiu i chervonoiu zirkoiu: ukrainske pravoslavia v roky Druhoi svitovoi viiny: monohrafiia*. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2021. 416 s.
48. Svytych A. *Pravoslavnaia Tserkov v Polshche y eë avtokefalyia*. Buenos-Aires, 1959. 224 s.
49. Skurat K. E., prof. *Ystoryia Pomestnykh Pravoslavnykh Tserkvei: Uchebnoe posobyе v 2 t. Moskva: Russkye ohny, 1994. 484 s.*
50. Starodub A. *Pravoslavna Tserkva v Polshchi 1918–1922 rr.: yurydyktsiini konflikty cherez pryzmu ukrainskykh interesiv (Na materialakh arkhivnogo fondu Ministerstva Ispovidan UNR). Vseukrainska Mizhnarodna Khrystyianska Asambleia... Kyiv, 1998. S.158–162.*
51. Shkarovskiy M. V. *Russkaia Pravoslavnaia Tserkov v XX veke*. Moskva: Veche, Lepta, 2010. 480 s.: yl.
52. Shkarovskiy M. V. *Konstantynopolskaia y Russkaia Tserkvy v peryod velykykh potriasenyi (1910–1950-e hh.)*. Moskva: Obshchetserkovnaia aspyrantura ym. Svv. Kyrylla y Mefodyia, 2019. 304 s.
53. Tsyypyn V., prot. *Ystoryia Russkoi Pravoslavnoi Tserkvy: Synodalnyi y noveishyi periody*. Moskva: Yzd-vo Stretenskoho monastyrja, 2012. 816 s.

Додатки з архівних справ та документальних джерел:

1. Проект, складений єп. Діонісієм у 1921 р. для польського уряду щодо статусу Православної Церкви в Польщі [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2., стр. 89, арк. 12–15].
2. Витяг з «Патріаршого і Синодально-канонічного Томосу Вселенської Константинопільської Патріархії» на ім'я митрополита Діонісія, від 13 листопада 1924 р. про визнання Православної Церкви в Польщі Церквою Автокефальною [Мартирологія, 1987, с. 610–612].
3. Витяг з листа Заступника Патріаршого Місцєблюститєля, Митрополита Нижегородського Сергія (Страгородського) до Блаженнішого Митрополита Діонісія (Валєдинського) 24 вересня 1927 р. [Лотоцький О. Автокефалія, т. 2, с. 463].
4. Витяг з Листа Митрополита Митрополита Діонісія до Заступника Місцєблюститєля Московського Патріаршого Престолу митрополита Сергія [Мартирологія, 1987, с. 613–616].
5. Витяги «покаяльного» листа Діонісія до Алексія та відповідь останнього з Синодом рпц 1948 р., а також «томос-грамота» рпц для ПАПЦ 1948 р. [ЖМП. 1950. № 8. с. 44–49].
6. Витяги з звернення Вселенському Патріарха Афінагора до московського Алексія 23 лютого 1950 р. та «відповіді» останнього 3 липня 1950 р. на його лист [ЖМП. № 8. с. 8–9], а також «прохання» ієрархії ПАПЦ 19 квітня 1951 р. та його задоволення Синодом рпц 15 червня 1951 р. [ЖМП. 1951. с. 3–4].

13

случай оставленія православія самими родителями; отъ дѣтей, достигшихъ 9-ти лѣтняго возраста, требуется ихъ согласіе.

7. Подъ страхомъ уголовнаго наказанія воспрещается: публичное поношеніе и поруганіе православной вѣры, предметовъ православнаго религіознаго почитанія и православныхъ священнослужителей; оскверненіе мѣстъ православнаго богослуженія и религіознаго почитанія; насмѣе и угроза для отмыченія отъ православія.

8. Польское государственное законодательство относительно условий заключенія браковъ православныхъ христіанъ устанавливается сообразно съ канонами Православной Церкви.

9. Церковно-судебныя рѣшенія по дѣламъ о разведѣ и о признаніи совершеннаго Церковью брака незаконнымъ или недѣйствительнымъ признаются въ смыслѣ судебныхъ рѣшеній.

10. Церковныя метрическія книги ведутся на родномъ языкѣ, согласно польскимъ государственнымъ законамъ, и имѣютъ значеніе актовъ гражданскаго состоянія.

11. Учрежденія для образованія дѣтей православнаго духовенства и для подготовленія православныхъ пастырей низшія, среднія и высшія школы, какъ спеціально-богословскія, такъ и общеобразовательныя, пользуются въ Польскомъ Государствѣ всеми правами правительственныхъ учебныхъ заведеній на общемъ основаніи.

12. Во всѣхъ свѣтскихъ государственныхъ и частныхъ школахъ воспитаніе православныхъ дѣтей должно соответствовать духу Православной Церкви; преподаваніе Закона Божія для православныхъ учащихся обязательно какъ въ низшихъ и среднихъ, такъ и въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ; содержаніе законоу-

14

Росаиисеи
чительскихъ въ государственнѣхъ школахъ принимается на счетъ казны.

13. Удовлетвореніе религіозныхъ нуждъ православныхъ христіанъ, состоящихъ въ арміи и флотѣ, должно быть обезпечено заботой Польскаго Государства: каждая воинская часть, гдѣ есть солдаты/православной вѣры, должна имѣть православнаго священника за счетъ Государства.

14. Священнослужители, монашествующіе и стичарныя псаломщики отъ военной и другихъ личныя натуральныхъ повинностей освобождаются; служащіе въ учрежденіяхъ церковныхъ пользуются правами государственной службы.

15. Имущество, принадлежащее установленіямъ Православной Церкви, не подлежитъ конфискаціи или отобранію; а самыя установленія не могутъ быть упразднены безъ согласія церковной власти.

16. Имущества, принадлежащія установленіямъ Православной Церкви, не подлежатъ обложенію государственными налогами, земскими, городскими и земскими сборами, если эти имущества не принесутъ дохода путемъ отдачи ихъ въ аренду или наемъ.

17. Православная Церковь получаетъ изъ средъ Государственнаго Казначейства по особой сметѣ, составленной церковной властью и утвержденной въ законодательномъ порядкѣ, ежегодно ассигнованія въ предѣлахъ ея потребностей, представляя отчетность въ полученныхъ суммахъ на общемъ основаніи.

18. Установленія Православной Церкви, пользующіяся въ настоящее время правами юридическаго лица, сохраняютъ эти права; а установленія, не имѣющія ихъ, или вновь возникшія, получаютъ таковыя права по заявленію церковной власти.

15

19. Православний календарь по старому стилю
незавбранно соблюдається православними христіа-
нами въ ихъ релігійонои, бытєвои и учебно-школ-
нои жизни: въ дванадцатье праздники, воскресныи
и особе чтимыи Православной Церквии дни / по
старому стилю/ чада Православной Церквии должны
быть свободныи: чиновники отъ государственной и
общественной службы, учащїе и учащїеся отъ уче-
ныхъ занятїи, мѣщане и крестьяне отъ всякихъ
личныхъ натуральныхъ повинностей, отъ вызова
въ судебныи и административныи учрежденїа и под

**«Григорій з Божої ласки Архієпископ
Константинополя – Нового Риму
Вселенський Патріарх**

Свята Православна в Богом хоронимій Польській Державі, що наділена автономним устроєм й управлінням, доводить свою твердість у вірі й горливість у церковних справах, просила Наш Святійший Апостольський і Вселенський звернулась до Нас... дати Наше благословення й затвердити Її автокефальний і незалежний устрій... Ми постановляємо: визнаємо автокефальний устрій і даємо своє благословення на те, щоб Вона віднині управлялась як духовна Сестра, рішала свої справи незалежно й автокефально, відповідно чинові й необмеженими правами інших Святих Автокефальних Православних Церков, визнаючи своєю найвищою церковною владою ... з Головою своїм Блаженнішим митрополитом Варшавським і всієї Польщі. Щоб зберегти і канонічно довести єдність з Нашим св. Апостольським Престолом, як рівно ж з усіма автокефальними Православними Церквами, нагадуємо тут про обов'язок кожного митрополита і всієї Польщі: повідомляти відповідно чинові Святої Православної Церкви про свій вибір та інтронізацію... Нашу велику Церкву Христову, як і всі Православні Церкви-Сестри, зберігати все, що відноситься строгого дотримання віри і побожності православної... поминати згідно з формулою в «Диптихах» ім'я всенього Патріарха й інших Патріархів, як і інших Зверхників Святих автокефальних Церков... Православна Церква-Сестра повинна отримувати святі Хризми від Нашої великої Церкви Христової... у проблемах чину церковного і у справах загального характеру, які переступають межі юрисдикції кожної з автокефальних Церков, Блаженніший митрополит Варшавський і всієї Польщі звертався до Нашої Найсвятішої вселенської Столиці Патріаршої... Після того, як усе було докладно розглянене на канонічних засіданнях Святійшого Синоду дня 6 та 11 листопада 1924 року, після Синодального затвердження, вручили сьогоднішній Патріарший Синодальний Томос в точному незміненому відписі, який зістав підписаний і внесений до Кодексу Нашої великої Христової Церкви на руки Блаженнішого Діонісія...

Року Божого 1924, місяця листопада 13-го дня

Підписи Патріарха і 12 членів Синоду».

**«Московская Патриархия
Заместитель Патриаршего Местоблюстителя
24 сентября 1927 г. № 397. Москва.**

**Его Высокопреосвященству,
Высокопреосвященнейшему Дионисию,
Митрополиту Варшавскому и всея Польши**

Высокопреосвященнейший Владико

В мае с. г. при мне, как заместителе Патриаршего Местоблюстителя организовался временный (впредь до избрания постоянного состава на Поместном Соборе) Патриарший Синод, который в настоящее время официально, с разрешения гражданской власти, вступил в исполнении своих обязанностей. Среди вопросов, ожидающих Синодального розсуждения, находится, между прочим, и вопрос об отношении возглавляемой Вашим Высокопреосвященством Православной Церкви в Польще к ее Матери-Церкви Всероссийской. По имеющимся нам данным, покойным Святейшем Патриархом Тихоном была благословенна лишь автономия Церкви в Польще под общей юрисдикцией, вопрос об автокефалии, на которую из'являл Ваш предшественник покойный Митрополит Георгий, признан был подлежащим решению ближайшего Поместного Собора Всероссийского... прошу Ваше Высокопреосвященство почтить меня, в ближайшее по возможности время уведомлением: 1. Правильное ли предположение, что Православная Церковь в Польще ныне считает себя автокефальной; если правильно, то 2. Имеется ли на эту автокефалию благословение законного главы всей Российской Церкви (в том числе части ее, отошедшей к Польще) — Святейшего Патриарха Московского или его Местоблюстителя; если же такого благословения не имеется, то 3. какими основаниями руководствовалась возглавляемая Вашим Высокопреосвященством иерархия, провозглашая автокефалию, и 4 не находите ли Вы благовременным при восстановлении теперь сношений с Московскою Патриархией, восстановить и Вашу каноническую от нее зависимость (на началах автономии).

*Вашего Высокопреосвященства
покорнейший слуга
Сергий М. Нижегородский»*

**Митрополит Св. Автокефальної
Православної Церкви в Польщі
29 листопада 1927 р., ч. 3181.**

...Ваше Високопреосвященство...

...Питання про автокефалію Православної Церкви в Польщі виникло невдовзі після відродження Польської держави та встановлення її кордонів... Канонічні основи Православної Церкви дозволяють їй організувати свій внутрішній лад в кожній державі на засадах автокефалії, оскільки держава дає їй потрібну внутрішню незалежність. Конституція Польської держави цілком відповідає цій передумові.. Нестерпна відкладання справа автокефалія в Польщі була ведена при прихильній співпраці польської держави, згідно постановою православних ієрархів в Польщі 14 червня 1922 р. у Вселенській Патріархії Константинополя, яка патріаршим і синодальним Томосом з 13 листопада 1924 р. і затвердила ту автокефалію, а потім спеціальним посланням з 13 січня 1925 р. повідомила про це всі автокефальні Православні Церкви світу. Якщо Всеросійська Церква не отримала такого послання, причину цього доводиться шукати в її тодішньому тяжкому становищі. 17 вересня 1925 р... автокефалія Польської Православної Церкви, була урочисто, в присутності представників Вселенської Константинопільської та румунської Церков проголошена Варшаві; вслід за цим автокефалію Польської Православної Церкви признали усі східні патріархи і голови автокефальних Церков... В цьому ж році я особисто... відвідав у віх першоієрархів автокефальних Церков і увійшов з ними у братерське та молитовне спілкування любові і єднання. А грамотою Найсвятішої Вселенської Константинопільської Патріархії, ось 7 квітня ц. р., мені, як голові автокефальної Церкви, надано титул «Блаженніший»... Сподіваємось, що і Ваше Високопреосвященство... виявить своє випробуване мудре сприяння справі закріплення братерських зв'язків любові і єднання між сестрами-Церквами Російською і Польською.

*Вашого Високопреосвященства
відданий Христові слуга
Діонісій
Митрополит Варшавський і всієї
Православної Церкви в Польщі»*

Митрополит Діонісій до патріарха московского Алексія 22 серпня 1948 р.: «...Тяготы прещения, постигши меня от Вашего Святейшества купно со Священным Синодом, не в состоянии винести душа моя, и по долгу совести моя душа, и по долгу совести я умоляю Вас принять мое, хотя и запоздалое, но искреннее покаяние во всех содеянных мною по отношению к Матери-Церкви прегрешениях. Сознавая временность и каноническую неповноту автокефалии, дарованной Святейшим Константинопольским Патриархом в 1924 г., я признаю и исповедую святу необходимость благословення Великой Матери-Церкви на автокефальное бытие Ее юнейшей дочери — Польской Православной Церкви...».

Патріарх Алексій і Синод рпц 9 листопада 1948 р.:

«1. Удовлетворить ходатайство Митрополита Дионисия и ради искреннего его расаяния каноническое общение митрополита Дионисия з Матерью-Русской Церковью восстановленным.

2. Считать возможным оставления за ним, ввиду исполнившегося 35-летия его служения в епископском сане, — сана митрополита, но без присвоенного ему в период выхода из юрисдикции Московской Патриархии титула «Блаженныйший».

3. Сообщить Преосвященному Митрополиту Дионисию о состоявшемся 22 июня 1948 года постановлении Патриарха Московского и Митрополита Православной Церкви о даровании Православной церкви в Польше прав автокефалии».

Патріарх Алексій і Синод рпц 22 червня 1948 р.:

«1. Принимая во внимание отказ Польской Церкви от ее неканонической автокефалии, — Святейший Патриарх и Священный Синод — ныне же воссоставляют с ней каноническое молитвенное и литургическое общение и дают ей право на полное самостоятельное управление.

2. По утверждении Собором епископов Православной Русской Церкви автокефалии Польской Церкви — Польская Церковь избирает Главу своей Церкви. К этому времени Польская Церковь получает устройство, требуемое канонами для автокефалии...».

Вселенський Патріарх Афінагор (Спіру) 23 лютого 1950 р. московському Алексію (Сіманському): «Блаженныйший Архиепископ Варшавский и всея Польши и возлюбленный во Христе брат Дионисий уже 25 лет тому назад признан всеми Патриаршими и автокефальными Сестрами-Церквами как каноничес-

кий Глава Польской Православной Церкви... прошу приложить все силы, чтобы Его Блаженство мог продолжать свое плодотворное служение в Святейшей Сестре-Польской Церкви».

Патріарх Алексій (Сіманський) 3 липня 1950 р. Вселенському Патріарху Афінагору (Спіру): «...Письмо Вашего Святейшества от 23 февраля с. г. Нами получено. Мы усмотрели из него, что недавние события в Польской Православной Церкви Вам полностью неизвестны. Польская Православная Церковь сама отказалась от неполной автокефалии, которая была ей дана в 1924 г. Константинопольской Церковью, признав ее, по акту воссоединения ее с Русской Православной Церковью и дарования ей автокефалии от 22 июня 1948 г., «неканонической и недействительной»...И наша Церковь сочла, по праву Церкви-Матери, согласно канонам даровать Польской Православной Церкви автокефалию, с предоставлением из автокефалии права на полную самостоятельность в выборе Главы Церкви, во всем внутреннем церковном распорядке, в праве освящения мира и т. д. Вследствие этого наша Церковь не считает канонически правильным и возможным после дарования автокефалии вмешиваться во внутренние дела Польской Православной Церкви и указывать ей кандидата на пост Главы...».

Єпископат ПАПЦ до рпц 19 квітня 1951 р.: «...Обратится к Святейшему Патриарху Московскому и всея Руси с просьбой о предоставлении канонического разрешения лицу, состоящему в духовном сан, достойному занятию митрополичьей кафедры и поста Первого Епископа и Главы Церкви на переход в юрисдикцию Подольской Автокефальной Церкви, — лицу, в меру возможности, хорошо знакомому с своеобразным укладом церковно-религиозной жизни Польше (традициями, обычаями), к которому народ нашего края привык в течении веков...».

Алексій і Синод РПЦ 15 червня 1951 р.: «...Отпустит в юрисдикцию Польской Автокефальной Православной Церкви Преосвященного Архиепископа Львовского и Тернопольского Макария...».